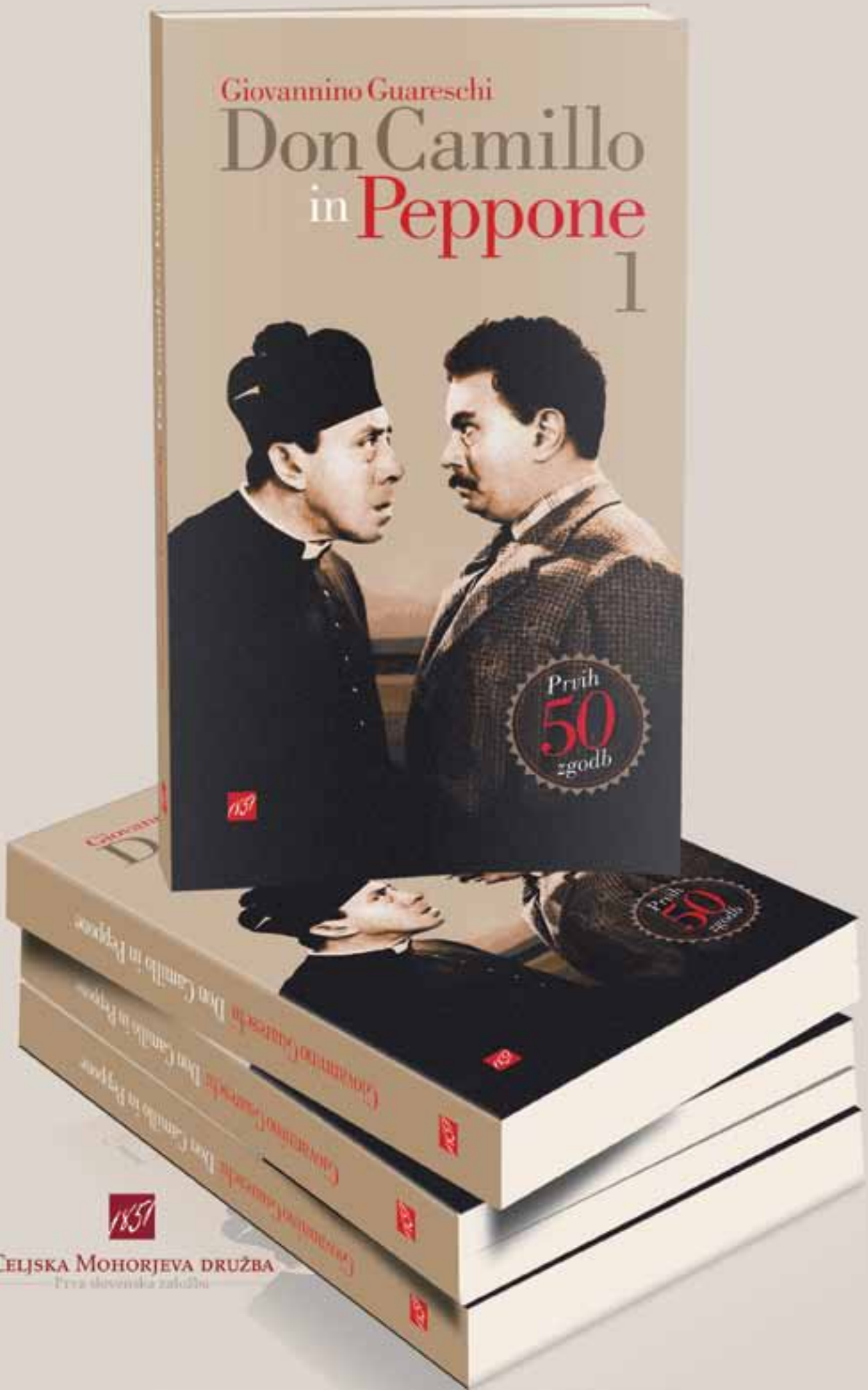
Najstarejša slovenska revija za kulturo in družbo

ZVON

5 2013

1851

Celjska Mohorjeva družba

Prva slovenska založba

ZVON

Najstarejša slovenska revija
za kulturo in družbo

2013, letnik XVI, številka 5

Uredili
Andrej Arko
Jože Faganel
Polona Mlakar
Nina Zidar
Marko Tavčar

Lektoriranje
Špela Zupan

Oblikovanje
Jurij Jančič

Računalniški prelom
Rok Ločniškar in Lidija Murenc

Marketing
Simon Ozvatič
simono@celjska-mohorjeva.si

Naročniška služba
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
Tel.: 03/426-48-00

Rokopisi
mohorjeva@siol.net

Naslov uredništva
Nazorjeva 1
Ljubljana
Tel.: 01/244 36 54

Založili
Društvo Mohorjeva družba
zanj Jože Planinšek
Celjska Mohorjeva družba d. o. o.
zanjo Jože Faganel
in Goriška Mohorjeva družba
zanjo msgr. Oskar Simčič

Tisk
Dravski tisk d. o. o., Maribor

Cena
Posamezna številka
5,40 EUR / 1.294 SIT
Letna naročnina
27 EUR / 6.470 SIT
Letna naročnina za tujino
45 EUR / 10.784 SIT

Revijo sofinancira Javna agencija
za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

Uvodnik

3 Pričevalci besede
Edvard Kovač

Leposlovje

5 Nikoli sam
Smiljan Trobiš

7 Popotnik
Friedrich Hölderlin

9 Dnevnik 2003 (II)
Akad. Alojz Rebula

12 Provizorij
Wolfgang Hilbig

Esej

14 Karel Mauser in trilogija »Ljudje pod bičem«
France Pibernik

18 Lavdacija misijonarju Petru Opeki
Ob podelitvi priznanja *Prstan strpnosti*
Evropske akademije znanosti in umetnosti
Robert Petkovšek

20 Slovenščina v mlinih jezikovne politike
Janez Dular

23 Vloga in pomen sakralnih stavb
v kulturni krajini
Peter Fister

Pogovor

31 Po osamosvojitvi bi morali napisati novo
literarno zgodovino
Ivan Puc s Francetom Pibernikom

Zapiski in ocene

38 Boris Pahor: In mimo je šel spomin
Igor Gedrih

39 Tatjana Rojc: Tako sem živel – stoletje
Borisa Pahorja
Igor Gedrih

40 Boris Pahor in Alojz Rebula: Edvard
Kocbek – pričevalec našega časa
Igor Gedrih

Na naslovnici: Sakralne stavbe kot najbolj značilne sestavine kulturne krajine Podjune in Roža. P. Fister

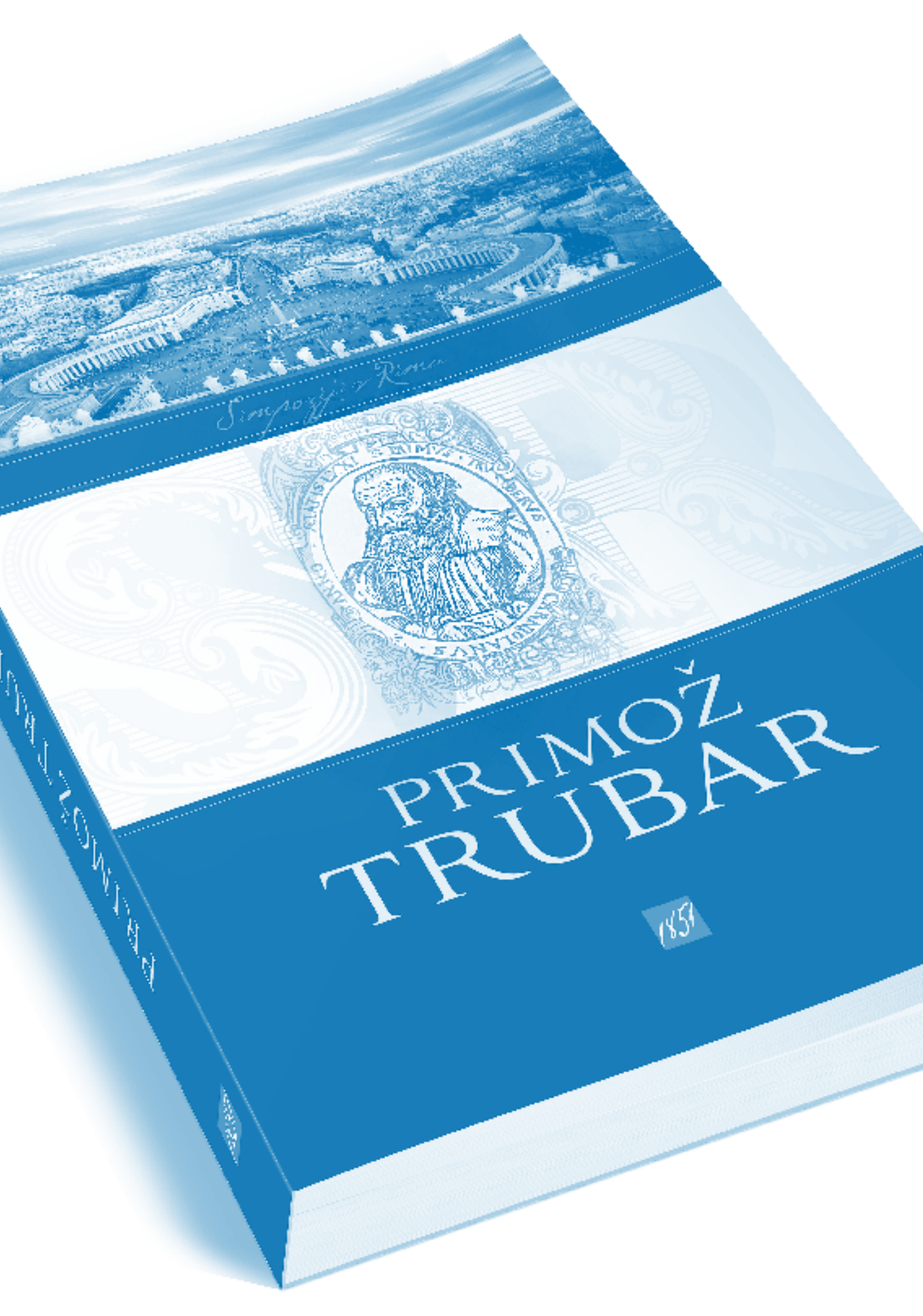

PRIMOŽ
TRUBAR
1851

Foto: Alenka Veber

Pričevalci besede

Edvard Kovač

Ob odkritju novega izvoda *Cerkovne ordninge*

Pred dnevom reformacije so nam razkrili nov izvod znamenitega Trubarjevega dela, doslej je namreč veljal za edinega ohranjenega tisti, ki se nahaja v vatikanski knjižnici. Ob tej novici se je v nas gotovo prebudilo veliko navdušenje, saj nam Trubarjeve knjige predstavljajo svetinjo slovenskega jezika.

Zato ob tej najdbi niso navdušeni samo knjižni zbiratelji, ampak je presenetljivi slovenski kulturni dogodek prilika, da v nas vstopi globlja zavest o pomenu Trubarjevega dela in da se hkrati osvobodimo ideoloških izhodišč v razlagi izjemnih del očeta slovenske knjige.

Ob predstavitvi fotografskih posnetkov novega izvoda je Kozma Ahačič lepo izpostavil, kako so sedaj veliko bolje vidne zadnje strani, neke opombe pa so lahko bile tokrat celo prvič prebrane. Zato nastopi zanimivo vprašanje, ali jasnost opomb daje knjigi novo vsebino ali pa gre zgolj za veselje strokovnjakov, da imajo odslej celotno besedilo.

Izhajamo iz podmene, da avtor želi v opombah izpostaviti tisto, kar morda v besedilu ni dovolj jasno napisal ali poudaril. Kmalu lahko opazimo, da nanovo prebrane opombe v knjigi Cerkovna ordninga še bolj izpostavljajo njeno eshatološko vsebino. Izpostavljajo namreč za Trubarja jasno dejstvo, da bomo morali kmalu stopiti pred Božji prestol in odgovarjati za svoja dejanja. Prav nanovo najdeni izvod razkriva v naši zavesti prezrto dejstvo, da je bil Trubar najprej verski pisatelj in da je pisal slovenske knjige z namenom, da bi se njegovi »lubi Slovenci« znali izražati pred Večnim sodnikom. Ta podatek nam pove, da se je slovenska književnost porodila na obzorju večnosti in iz etičnih nagibov, zato je v svojih začetkih hkrati povezana tako z zahtevno moralo judovskih prerokov kot tudi z izključno verskimi temami.

Zanimivo je, da je tudi katoliška reforma, ki je sledila protestantski, slovensko religiozno občutje povezovala tako s slovenskim jezikom in književnostjo kot tudi z etično odgovornostjo. Zato je tudi slovenska katoliška obnova nekaj svojstvenega. Ni samo nasprotovanje reformaciji, ampak prav tako njeno nadaljevanje. V tem smislu je bilo tudi slovensko katoličtvo izrazito kulturno naravnano do knjige in hkrati še moralno tankovestno. Zato se je lahko slovenski psiholog Vid Pečjak vpraševal, od kod zgodovinsko tako izrazitemu katoliškemu narodu, kot smo Slovenci, jasna protestantska morala, ko pa je vendarle protestantizem zgodovinsko daleč in ohranjeno število protestantov tako majhno?

Vendar pa ni samo slovensko katoličtvo postalo »protestantsko«, prav tako je Trubarjeva Cerkovna ordninga ostala v veliki meri »katoliška«. Znano je, da je imel Trubar pred njeno izdajo leta 1564 velike težave, ki jih je prestajal, ker so mu očitali, da vnaša v luteranstvo katoliški nauk. Slovenski reformator je bil preveč tankovesten, da bi lahko dokončno pristal na katero koli izraženo misel o sveti evharistiji ali zadnji večerji. Zato se mu zdi najpomembneje, da pristane na njeno skrivnost. Kakor poudarja strokovnjakinja za slovensko protestantistiko, Štefanija Vrečko, je Trubar v svoji Cerkovni ordningi zelo samostojen in novega cerkvenega reda ni kratko malo prevajal iz nemških predlog.

Še bolj pa je Trubar »katoliški«, ko govori o sami občestvenosti v Cerkvi. Na rimskem simpoziju je Mari Osredkar pokazal, kako Trubar tudi v svoji polemičnosti do katoličtva ostaja bliže mnenju svojih nasprotnikov kot pa sami luteranski prenovi, kajti zanj je zelo pomembno, da Slovenci ostanemo povezani v skupnost. Zato želi še naprej gojiti izrazito slovensko občestvenost, ki ji daje prednost pred za protestantstvo značilnim izoblikovanjem posamične zavesti.

Ob teh na novo izpostavljenih razsežnostih Trubarjevega nauka in njegovega katoliškega nadaljevanja pa pred nas stopa kar nekaj za današnji čas pomembnih spoznanj. Najprej, kako neumestno se je spraševati, ali smo Slovenci v svoji omiki po izvoru katoličani ali protestantje in ali smo se v zgodovini obdržali zaradi protestantske reforme ali katoliške obnove. Oba duhovna in miselna tokova se prepletata skozi zgodovino in hkrati ohranjata drug drugega. Prav protestantski odnos do knjige, ki se je preoblikoval v spoštovanje vsake pisane besede, je Slomška vodil k ustanovitvi Mohorjeve. In če smo lansko leto zaznamovali že 160-letnico njene ustanovitve, lahko letos pozdravimo 150-letnico ustanovitve Slovenske matice in tudi 75. obletnico Slovenske Akademije znanosti in umetnosti. Vse tri ustanove izražajo hkratni pomen samostojnega razmišljanja in občestvene povezanosti.

Zato lahko rečemo, da se protestantski duh ne prepleta samo s slovenskim katoličtvom, ampak da oba tokova zaznamujeta tudi slovensko posvetno kulturo. Če smo se Slovenci obdržali in znova postali soutemeljitelji evropske skupnosti narodov, je prav zaradi tega, ker je naš odnos do knjige ostal v območju svetega in ker je slovenska občestvena vzajemnost vstopila tudi v slovensko laiško kulturo, vse tri tokove pa povezala etična rigoroznost.

Če ob sproščenosti pomodernega sveta, ki mu danes pripadamo tudi Slovenci, ta nravstvena doslednost izginja, je treba spomniti na izhodišče slovenske kulture, ki bi zagotavljala našo prihodnost, in nato preiti k novi sintezi. Odnos med slovenskim protestantizmom in katoličtvom namreč ni bil samo razmerje zaveze in sožitja, ki ga lahko razkrije le globlja analiza, ampak se je javljal kot polemičnost. To nasprotovanje se je kasneje prestavilo v razmerje sovražnega razpoloženja med bojevitim marksističnim ateizmom in krščanstvom, ki se danes na precej nespodoben način vzdržuje kot nasprotje med krščansko in laično kulturo, med katoliškim in svobodomiselnim občutjem, kot nasprotje med cerkvenimi in laiškimi ustanovami.

Treba je torej ustvariti novo slovensko kulturno »ordningo«, ki bi najprej vključevala protestantsko etično doslednost, brez katere ne more biti slovenske prenove. Vključevala bi tudi novi »cerkveni red« katoliške občestvene vzajemnosti, ki bi bila podlaga za novo medosebno solidarnost in ki bi omogočala preživetje ter ohranjanje veselega značaja naše omike. Slednjič bi se morala takšna nova »ordninga« odpreti tudi v samostojno presojo sodobnega pomodernega osebka, ki ga zahteva laična kultura in ki izraža zrelost slovenskega človeka pred svojo vestjo. Potrebno je vzpostaviti dialoško razpoloženje cerkvenih in laičnih ustanov, odprtost slovenske politike za vse tri miselne tokove, ustvariti kulturo pogovora in pozdravljati odprtost duha, pa naj se pojavi kjer koli. Morda so prav že omenjene tri ustanove, ki obhajajo svoje jubileje, v današnjem zgodovinskem trenutku poklicane, da postanejo prostor srečavanja in kraj vzajemne izmenjave mnenj in prepričanj. Prav ustanavljanje inštituta za etična vprašanja na SAZU-ju, mnoštvo znanstvenih posvetov in srečanj, ki jih v miselni in duhovni raznolikosti prireja Slovenska Matica, ter pestrost in odprtost duha, ki se razkriva na tiskovnih konferencah njenih in knjig drugih založb na Mohorjevi, naznanjajo, da je etičnost besede v slovenskem prostoru mogoča, ne oziraje se na pripadnost temu ali onemu miselnemu toku. Treba je le onkraj naše polemičnosti, ki tudi obstaja, zaznati v drugače mislečem etično in duhovno sorodnost ter iskreno pozdraviti tistega, ki ga srečamo kot pričevalca besede.

Nikoli sam

Smiljan Trobiš

Redki cvetovi rastejo
v mojem vrtu …
Redke školjke na sipini še imajo bisere.
Kraljestvo zemlje
se mi prikazuje negotovo,
gotovo je le to, da nisem sam.
Ko nas bo več v mojem srcu,
ko tam ne bom le jaz,
bom zapel kot veter v trsu
in lep bo moj obraz in čas.

O, kako sem sam v množici,
a vsi so kot jaz, v nas lučka žari,
in vsi smo le brlenje, brbot težav
in zastrte jasnosti.
Vsi hitimo svojo pot
in polno nas je vsepovsod …
Tiho pa odstira se zavesa,
nismo sami
in če še tako krut bi bil svet,
nas neka - čisto vsakdanja sila
spet predrami.

Bolečina tiha,
bolečina vseh ljudi v meni tli.
Kolikor koščkov v meni umre,
naredi veselje, prostor čistosti …
Zato s svojo bolečino diham,
da bi obogatila vse ljudi,
ki še ne vedo, da:
kar zori, se v nov cvet odpre.
V miru z nemirom svojim,
v bolečinah brez tolažbe
čistim svet in ga žlahtnim.
Nisem sam.
Mnogo takih še živi.
Če sprejel bi svojo pot,
bi teplo me še bolj.
A žari v oblakih
še vzporedna misel,
ki privlači me nocoj.

V meni vrelo je.
Zdaj v tišino se podajam,
za njo, kamor ona gre.
Vabijo me vse višine
in v globine vleče me,
a jaz le slu zaupam,
ki me drugim odpre.

Tako, kot danes, še nikoli ni bilo,
konec se mi približuje le počasi
in pričakuje me svetloba.
Temine pustil sem pod zemljo,
čeprav v meni lava vre,
in kakor da bi svojo dolgo,
tiho željo ponavljal,
se mi vse odpre.

Tiho zdaj počivam v sebi,
saj, kar je bilo,
le malo teče v trenutke,
vse je novo, izročim se ...
Čisto sam sem v večeru srečnem,
a s teboj, in z mnogimi,
ki jim moj večer ni bil dan,
naravnost se obračam vase,
zdaj sem miren, tih in sam.

Tiho čakam,
kakor da bo konec sveta.
Čas potuje kakor zvezde
in čutim njihov lahni tek,
pod njimi pojem
svoj tihi vek in jek.

Vdano prisluškujem svoji misli,
da je vse le čas, ki mine,
tiho v veselje
so se spremenile bolečine.
Vse odpade, če častiš trenutek,
ki ti daje upanje.
Vse bo prešlo
in ta trenutek se raztegnil bo
v trajanje.

Zdaj guga me veselje,
zvezde in tišina,
luna, noč in mir,
zdaj ni več nobene želje
in je le prelep večer.
Čakam jutra,
ki prevzetno bo umirilo vse,
kar daje noč,
ki bo, kakor ženska,
vzelo blaženost in moč.

Čakam jutra,
a še dolgo se svetloba ne odstre.
Zaman noči so neprespane,
zaman človeška moč.
Tam, nad večerom, so poljane,
dolge, svetle, polne zvezd,
a ne moremo nedozoreli
kar tja čez.

Med tisoči medlečih zvezd
sem našel pravo.
Polna bolečine sveti mi v temno noč.
In vanjo zroč mi misel sine:
Svet je majhen, ne ponuja mi tišine.
In to majhno zvezdo prosim za pomoč …

Popotnik

Friedrich Hölderlin

Iz prevajalčeve delavnice

Nemški pesnik in prevajalec Jonann Christian Friedrich Höderlin (1770–1843), prijatelj filozofov Hegla in Schellinga ter pesnika Schillerja, je študiral teologijo, vendar se je preživljal kot domači učitelj. Uveljavil se je predvsem kot pesnik, napisal pa tudi roman v pismih *Hiperion* in dramo *Empedoklova smrt*, ki pa je ni dokončal. V svoji poeziji je zagledan v antične ideale, v življenje, ki ga zagotavlja sožitje z naravo, stvarstvom, in v čemer najdeva upanje v rešitev človeštva.

Stal sem samoten in zrl na Afrike puste planjave;
ogenj z Olimpa žareč nanje je lilo nebo,
goltajoč, nič blažji kot v časih, ko Bog je razbijal
z žarki goré in gradil brezna in stolpe iz skal.
Sveže zeleni poganjki razkošno brstečega gozda
v zraku, ki svetlo doni, hribom ne venčajo čel;
tudi potoke zgovorne tam komajda najdeš:
redko doseže izvir dno izsušenih dolin.
Poldan črede nobene ne vabi h klokotu vodnjaka
streha zavetna nikjer izmed dreves ne blesti.
Ptica tihotna resnobno pod grmi poseda,
štorkelj popotnih se let mimo, v prostranstva ravna.
Nisem te prosil za vodo, Narava - v tisti puščavi
mi jo je hranil vso pot zvesti in vdani velblod -
temveč za pesem livad in ah! za očeta vrtove:
k temu me gnal je domačih selivk opomin.
Ti pa dejal si mi: glej, tudi tu so bogovi vladarji,
silen je njihov korak, človek pa najraje meri v pedeh.

Kar si rekel, me je napotilo, naj drugo še iščem.
Daleč pod severni pol v led svoje ladje sem gnal;
v snežni lupini je vklenjeno spalo življenje.
V sponah železnih je sen leta že čakal na svit,
kajti predolgo Olimp ni z rokami ovil te dežele,
kot je Pigmalion nekoč ljubljeno stisnil v objem.
S toplimi sončnimi žarki ji prsi ni zganil v drhtenje,
nimata rosa in dež zanjo prijaznih besed.

Čudil sem se na vso moč in brezglavo govoril: o mati
Zemlja, izgubljaš mar vedno kot vdova svoj čas?
Kadar nič ne rodiš, ko nikogar ne vzgajaš v ljubezni
in se v otrocih ne uzreš v stàrosti, ni to kot smrt?
Morda pa s toplimi žarki nekoč te nebo še premami,
Dih te njegov odtali iz onemoglega sna,
da boš kot seme razgnala bronene posode oklep:
svet naj se utrga v prostost, lùč naj mu sije v pozdrav!
Moč naj v pomlad vzplameni, vrtnice naj zažarijo,
pêni se, vinski napoj, v bornosti severnih pušč!

To sem rekel, sedaj pa odhajam na Ren, v domovino;
nežno kakor nekdàj sape mladosti šume
in srce hrepeneče vabeča drevesa mirijo
ki me zaupno nekoč zibal je njihov objem.
Radost življenja v globinah sveta izpričuje zelenje:
sveto je, sveže, krepi, vrača neugnano mladost.
Star medtem sem postal in pobelil lase mi je sever,
ogenj južnih puščav kodre mi je osmodil.
A če bi kdo ob izteku življenja, na dan svoje smrti,
ko je od daleč prišel, v duši utrujen, potrt,
spet to deželo ugledal, bi lice njegovo vzcvetelo
kvišku zazrlo bi se motno, ugaslo oko.
Blaženi kraji ob Renu! Vinogradi zaljšajo griče,
trta obrašča vsak vrt, krona vrhove zidov,
zvrhane svete pijače se zibljejo ladje na reki,
otok si z mestom deli sadja in vina opoj.

Starec Taunus pa zgoraj počiva z resnobnim nasmehom,
prost nagiba glavó, hrastje mu teme krasi.

Jelen iz gozda prihaja, oblake predira svetloba,
v zračni jasnini z višin sokol obzorja motri.
Spodaj v dolini na jasi lenobno polega vasica
tam, kjer bistri izvir travniške rože poji.
Mir je. Mlin iz daljave šumi, neprestano v pogonu,
zvon pa naznanja večer in nakovalo zveni
z ljubkimi toni; z enako ubranostjo kmet se oglaša,
ki zadovoljen v ograd biku usmerja korak;
mati sinčka pestuje na travniku, nežno mu poje:
vtisov poln je zaspal; glej, že oblake škrlat
barva, ob lesketavem jezèru, kjer gozdič zeleni
sega do dveri in luč zlàta se v oknih igra,
tamkaj hiša me sprejme in vrta sence skrivnostne,
kjer me ob rasti sadik vzgajal je oče ljubeč;
prost kakor ptič sem se v zraku svobodnem po vejah poganjal,
zvesto modrino neba hodil na gozdnati grič
gledat. In zvesto, nebo domovine, si tudi ostalo
begavcu, saj od nekdàj me kot prijatelj tešiš.

Breskve uspevajo tam, občudujem prelepe cvetove,
Gosposki, košat kot drevo v vrtu grm vrtnic stoji.
Češnja je težka in temna od črnih, prezrelih plodov,
ki se ponujajo z vej sami v izprożeno dlan.
V gozd kakor nekdaj me vleče med liste svobodne
steza z vrta na grič ali k potoku navzdol -
kjer sem ležàl mnogokrat in se s slavo junakov opajal,
silnih mornarjev: o vas, slutnjam sledečih, sem bral,
ki vas v puščave je vleklo, čez morske širjave brezbrežne;
oče in mati zaman sta me iskala tedaj.
Vendar, le kje sta? Molčiš, omahuješ? O, čuvar hiše!
Mene je tudi obšla plahost, korake sem štel,
ko sem se bližal, pa tiho, negiben obstal, kakor romar.
Vendar naznani, povej: tujec popoten je, sin!
Roke v objem naj razpreta in blagoslov naj me sprejme,
me posveti, da bom smel spet prestopiti ta prag!
Slutim pa, da sta, ljubljena, v sveto tujino, ah, onkraj,
proč od mene odšla in se ne vrneta več.

Oče in mati? in od prijateljev, če so še živi,
vsak že kaj drugega ima, nič pa ne druži nas več.
Kot nekoč izgovarjal bom stara imena ljubezni,
prosil, zaklinjal srce: daj, bij spet kot nekoč!
Oni pa bodo molčali: čas namreč veže in reže
marsikaj: zame so zdaj mrtvi, pa tudi jaz živ
zanje več nisem in sam sem zato. Vendar ti nad oblaki,
oče dežele očetov! O, eter mogočni, in ti
Zemlja, in ti, Luč, trije, ki vladate svetu v ljubezni,
večni bogovi! vezi z vami pretrgal ne bom,
níkdar: izhajam iz vas, pot z vami premnog sem prehodil
bolj izkušen naj vas, radostni, nosim nazaj.
Naj mi torej natočijo s toplih goric iznad Rena
rujnega vina sedaj, čašo naj kdo mi poda!
Da bom bogovom nazdravil na čast in potlej junakom
silnim mornarjem, nato staršem v spomin in nato
tudi prijateljem! Muke in vse bolečine pozabim,
danes in jutri; takoj pojdem k domačim ljudem.

Poslovenil **Matej Venier**

2003 (II)

Alojz Rebula

Torek, 21. januarja

Z Zoro v tržaško meglo.

Med pošto prisrčno voščilo od Kajetana Gantarja in Muhovičeva knjiga.

TV ob 20h: Bush je videti poln sle po vojni.

Sprehod do Prijatelja, ki ga najdem kot zmeraj samega.

Novo *Meddobje*. Zanimivo Baragovo predavanje o obveščevalcu Vauhniku iz leta 1967. Revščina Bajlečeve diplomacije: sporazum domobrancev z Madžari 1944. Klerikalna naivnost.

Četrtek, 23. januarja

Zaradi kislega vremena nič dlje kot do Prijatelja. Toda ali je mogoče iti dlje?

Sprehod do policije s slabo nogo. Ali operacija ni uspela? Branje Muhoviča: hvala Bogu, da imamo Slovenci še takšna obiskanja.

Sobota, 25. januarja

Il Corriere della Sera se mi upre, ker ga vidim vsega preobloženega s kultom do umrlega mitičnega »Advokata«, predsednika Fiata Agnellija. Skoraj vsi članki so o njem. Pač vrednotenje tega sveta.

Nedelja, 25. januarja

Pri maši pet moških, pač pa lepo število žensk. Mislim na krivičnost do žensk na katoliški strani. Zora zgubi ključe na poti mimo pokopališča. Bo hišni angel obvaroval stanovanje, čeprav je v njem vreden kraje samo računalnik?

V nabiralniku dve pismi Siterjevih, apostolov slovenske družine. Ta dva idealna zakonca predlagata stvari, ki presegajo najine zmogljivosti. Potem med delom o Maritainu pogledam Zoro in sem ptiček ob ptičku.

Domine, ne dereliqueris me!

Ponedeljek, 27. januarja

Odgovor Siterjevima: odrekel udeležbo v Celju in na Gorenjskem. Po pošti poslal prispevek Siterjevim za januar in februar.

Spet zlato Zupanovo pismo.

Torek, 28. januarja

Jacques mi je dal posebno doživljati Tomažev dan.

Sreda, 29. januarja

Čez polje do rampe z očesom na Razborju. Vrh Lisce pobeljen travnik, a svet pod njo je ves kopen. Zvečer tesnoba ob pričakovanju, kaj bo z Irakom.

Četrtek, 30. januarja

Na poti proti Žirovnici venec za prijatelja Sandija, ki je hudo padel, sam se bojuje z Bogom, ker je zgubil vid, a žena mu mora brati Evangelij sv. Janeza.

Sedanje pisanje priporočam Raissi, trpeči Raissi.

V *Družini* Jože Zadravec kar živo o *Partituri življenja*. Redek, če ne edini glas v tisku. Nisem uvrščen.

Petek, 31. januarja

Čestital Bučarju in se zahvalil Bavčarju v Pariz. Andrej – po Stanetu – meni, da je škoda mojih moči za Maritaina, sam pa imam občutek, da jih, kolikor jih imam, ne bi mogel bolje uporabiti za karkoli drugega.

V gozd na žirovniški poti. Prelep trenutek: smreke, potok, nebo.

Zvečer v župnišču z Zoro z dvema paroma na srečanju zakonskih skupin z župnikom.

Ameriško vesoljsko vozilo s sedmimi astronavti se je razletelo nad Teksasom. Opozorilo Ameriki?

Nedelja, 2. februarja

S tatovim spominom na njegov smrtni dan. Tiste dni so na dvorišče bolnišnice prihajali kamioni z mrtvimi, ubitimi med partizanskim napadom pri Komnu, kar je potem Komen plačal s svojim požigom. Sprehod po kosilu proti rampi, ko me srečata Strajnarjeva. Gospa je prebrala mojega *Slomška*. In kaj zvem od nje, da sem menda zapisal? Da je bil Slomšek nekaj dni pred smrtjo v Trbovljah, Širju in Loki. V Trbovljah je menda neki fant rekel: »Škof je tako bolan, da me ne bo birmal.«

Torek, 4. februarja

Mokro sneženje, na cesti zdrsljiva kaša, da se moram vrniti s poti k maši.

Pošta: Tone odhaja v Cancun, kamor ga vabi znanec, da bo tam maševal. Gorazd je pregledal mojo *Partituro* (po njegovem pronicljivo, čeprav kronistika, odhaja na kongres v Beograd – Krščanstvo in evropska integracija.) Koncilija prosi za predavanje na Filozofski fakulteti 3. aprila. Sveti Duh kot literat? Svetost kot literatura?

Ves dan sneženje. Ob nekem branju o Plečniku mislim nanj. Po poročni ponudbi Fonovi ko da on ugasne – nič več otroške miline. Ko se spet zbližata, ni več istega razpoloženja kljub prisrčnosti, posebno z njene strani. Kar se tiče odnosa do OF, je po vojni omenjal ustrahovanje in cinizem.

Zvečer ugasla TV preprečila, da bi zvedel za Powellove dokaze proti Huseinu.

Sreda, 5. februarja

Tudi danes zaradi poledice brez maše. *Credo* o Plečniku (pismo Fonovi). »Gregorčič je bil ena velika gnada božja Slovencem, Mahnič pa velika luč (Plečnik 20. junija 1951) – »Kakor je vse na svetu ena velika skrivnost, tako nam mora biti skrivnost – njuno nasprotje.«

Gospod Zupan obljubi 12. mašo za moje. Skozi blaženo sonce do Račice …

Četrtek, 6. februarja

Zora je obiskala dr. Grila v Ljubljani. V zvezi z njeno knjigo je bil zelo prijazen, a tudi zahteven (želi uvodne besede, skrb za platnico, prošnjo ministrstvu). Zaskrbljen je zaradi stroškov za *Zvon* in zaradi mlačnosti MD. Srečam jo pri cerkvi, ko se vrača s postaje. V *Družini* me neznana Herca Kumar neprimerno brani pred Grahkom.

Petek, 7. februarja

Zjutraj nesrečen pisal vlogo za Zoro na Ministrstvo.

Do rampe v soncu, zatem tipkanje Maritaina. Zvem, da je v Trstu izšel po dveh letih *Passaggio* z mojim intervjujem z Betocchijevo.

Sobota, 8. februarja

Za na Razbor (otvoritev Kulturnega doma) ni avta, neprespanega pa me tudi ne vleče ven, tudi v ljubi gozd ne. Kako more Delors obžalovati, da je prišlo do osamosvojitve Slovenije in Hrvaške?

Moral bi biti Slovenec ali Hrvat, da ne bi obžaloval.

Nedelja, 9. februarja

Sledim Maritainovi usodi po Ameriki, ki ga je rešila pariškega gestapa po okupaciji Francije.

Na poti proti Žirovnici me doteče gospa Anica, da so telefonirali, da je v Trnovem umrl znani župnik Pogačnik. Mislim o njem. Ali je hotel bolj pokristjaniti humanistični del slovenske kulture ali pa izživeti svojo kulturno-politično žilico? Pred leti me je povabil govorit v Trnovo, a potem ni več iskal stika z mano. Ko sva se spoznala, mi je dal prebrati seminarsko nalogo o svojem spreobrnjenju.

Nase je pritegnil novorevijalce in morda s tem preprečil kakšno kulturnejšo varianto antikrščanstva. RIP.

Ponedeljek, 10. februarja

Zora z gospo Anico v Ljubljano po honorar *Družine* – za nafto!

Po dopoldanskem delu po polju mimo Terezikine kapelice do rampe v zamegljenosti hribov. Zora se vrne iz Ljubljane s šopkom in z *Il Corriere della Sera*, da

se najem novic o iraški krizi, kakor se iz slovenskega *Dela* ne morem.

Torek, 11. februarja

Ko odhajam od frizerke, me snežinke ponesejo v Lurd, Bernardkin kraj. Ob 11h še kakšna snežinka. Takšno je moralo biti vreme ob massabielski votlini onega 11. februarja: s kakšno snežinko.

Zora izve, da otroci v šoli znajo na pamet pesmi iz njenih *Ptičkov* in to na lastno pobudo.

»Lurški« sprehod proti Žirovnici: sneg, potok, smreke – prelepa kozmična trojka. Zdi se, da je nebesom na našem planetu najljubši jug Francije: La Salette, Ars župnika Vianneya, Lurd, danes Marta Robin nad Lyonom …

Sreda, 12. februarja

Pismo Andreju, ki vabi v Mengeš na predstavitev knjige *Slovenija brez meja,* z opombami k njegovemu separatu o Danteju *Trubadur, filozof, državljan*.

Proti Radežu do gozda. Nato z Maritainom na poslaništvu pri Svetem sedežu v Rimu, kamor ga je poslal De Gaulle.

Jaka želi intervju za svojo šolo. Zora napiše vprašanja, jaz pa odgovorim med ugašanjem elektrike.

Domine, credo et spero.

Četrtek, 13. februarja

Stane o Pogačnikovem pogrebu, kritičnost se je umaknila karizmi.

Novi *Zvon* z Wüsterjevo oceno *Arhipla*.

Proti Radečam. Napetost v zvezi z Irakom. Bush se ne bo umaknil. Obsedenost.

Petek, 14. februarja

Igor naju proti večeru odpelje na Općine, v njihovo burjo ...

Sobota, 15. februarja

Sijajen večer z Mariom na obisku. Ponovno bere *Partituro*, čeprav je njen izdajatelj. On bi še marsikaj dodal. Pravi, da sem preskop. Ta pripomba ni samo njegova. Sem pa v temle delu dnevnika prezgovoren. Po zaslugi ali krivdi Zore, ki po dešifraciji, ki je sam ne zmorem, narekuje Nacetu besedilo v celoti, brez mojega selekcioniranja … A v meni verjetno prevladuje klasik z ostrejšim čutom za selekcijo.

Nedelja, 16. februarja

Ob 6h v temo in burjo k maši pri sv. Antonu v Trstu. A 7. maša je bila ukinjena. Z vencem pričakam slovensko spoved pri p. Legiši. Napolni me z zaupanjem. Povabljen v Barattello s pevci ob zanosnem pevovodji Racetu. Zbor prihaja vodit z onkraj meje, pa še ob tako zgodnji uri. Tomaž Simčič in Ivo Kerže me pospremita do openskega tramvaja po ulici XXX. ottobre. Govorimo o Maritainu.

Ponedeljek, 17. februarja

Že drugi dan krpal besedilo, s katerim se ubadam ...

V pomenku z Matejko Peterlin slišim tolažilne besede: »Vse poti peljejo v Emavs.«

Sprehod skozi stokilometrsko burjo do policije. Zvečer naju Mario zapelje na večer z ilustratorko Jasno Merkù: Slovenska ilustracija po vojni pri nas. Ob meni sedi nekam nespodbudni Merkù. Zdravje?

Huda burja. Gospa Malalanova, zvesta obiskovalka kluba, ki naju pripelje nazaj, mi da življenjepis svojega strica, duhovnika Franca Malalana. Ena slovenskih duhovniških usod v tem misijonskem zamejstvu.

V Novem Sadu umrl pisatelj Aleksandar Tišma. Čeprav se nisva nikoli srečala, mi je pred leti napisal lepo prijateljsko pismo, na katero sem tudi odgovoril.

Torek, 18. februarja

Kolegica Marta Furlanova mi pride pokazat slike šentjakobskega profesorskega zbora iz l. 1950. Kako mladi smo bili in koliko jih ni več …

Pravzaprav so, pa še kako, a Drugje …

Zora se spominja prizora, ko je še učila na tisti šoli: po šolskih stopnicah je pritekel fantek, ves objokan, ker mu spovednik ni dal odveze, ker hodi kupovat *Primorski dnevnik* za očeta. Ona pa ga mirno pelje nazaj v cerkev k dr. Jakobu Ukmarju in fantek se vrne iz cerkve spovedan in ves vesel ter nasmejan.

Je bil srečal dva spovednika ali dve slovenski Cerkvi?

Spomin na repentaborskega župnika Westgerja, h kateremu je rad prihajal na obisk škof Fogar in sta igrala tarok …

Sreda, 19. februarja

Od 15h do 17h časnikar *Mladine* dr. Bernard Nežmah na pogovoru o mojem *Arhiplu*. Dobra intelektualna raven, čut za resnico in poštenost. Razpoloženje je prijetno, saj je Zora gosta po prihodu kar povabila na kosilo in predlagala fotografiranje na terasi. Pred kosilom molim, potem ko zvem, da je Nežmah videl moliti pred kosilom Bajuka. Fant je študiral na Švedskem in tam doktoriral. Za list mora tedensko pripraviti članek in dve recenziji.

Il Corriere della Sera: pismo Edith Stein Piju XI. leta 1933: Svetost in birokracija. Kako bi to zvozil v svojem *Credu* za *Družino*?

Wolfgang Hilbig

Provizorij

Pisatelj Wolfgang Hilbig se je rodil leta 1941 v Meuselwitzu pri Leipzigu, l. 1985 se je preselil v ZRN, nato pa živel v Berlinu do svoje smrti (2. junij 2007). Za svoje delo je prejel številne prestižne literarne nagrade, Steiner je prejel Georg Büchnerjevo nagrado.

Ni čutil pripadnosti do nobenega sveta. Tega se je zavedal ravno med temi zimskimi dnevi v Münchnu, ali pa ne ravno zares zavedal, vendar se je začel gibati kot sibirski rovtar, ki ga je usoda zanesla v moderno zahodno metropolo. Dve leti zahodnih izkušenj mu iznenada nista nič več koristili, znašel se je v nenavadnem vrtincu, ki ga je neustavljivo vlekel nazaj in navzdol. Iznenada se je spomnil, da prihaja iz druge dežele … to je v preteklem letu že domala pozabil in ta pozaba se mu je zdaj zazdela kot bolezen. Tega ni mogel natanko razložiti, domnevati pa je bilo mogoče, da je bil v preteklem letu le neki nihče. Pred dvema letoma, torej leto dni prej, je to bilo še drugače: takrat je imel potovalni vizum in nenehno je bil zaposlen s tem, da je bolščal v tek časa, ki mu je bil odobren z dokumenti. Nazadnje se ni zmenil za to, da je vizum potekel, in ostal je v Zahodni Nemčiji: od tistega trenutka se je začelo njegovo pozabljanje.

Naslednjega dne je pozabil, zakaj so mu vizum sploh dodelili. Zahteval in dobil ga je kot pisatelj; bil je zapleten proces, vendar ga je dobil ravno zato. A v zadnjem letu je njegovo pisateljevanje, kar je nepotrebno stežka izgovarjal, stopilo tako v ozadje, da ga je bilo skorajda mogoče označiti za izgubljeno. – V deželi, v kateri se je nahajal, ni primeren za pisatelja, je pomislil. Iznenada je pomislil, od kod je prišla imenovana lastnost, in je ni več našel. Videl je neke vrste senčen gozd, če je pomislil na to poreklo, gozd, v katerem je bilo temačno … tista pokrajina, tisti psihični teren je ležal v ozadju za tisto mejo, ki je ni mogel več prestopiti. Kako naj bi tukaj, kjer se je nahajal zdaj, spet našel pot nazaj do pisateljevanja, če je od njegovega izvora, ki se mu je zdel kot dokaz za lastno eksistenco – pa naj je bil še tako difuzen in nejasen – za vedno odrezan.

V München je prišel pravzaprav zato, da bi uredil svoje misli, da bi jih morebiti zapisal: zdelo se je, da se je ta možnost zaprla … v tem mestu se je še bolj oddaljil od svojih začetkov.

Tako se je torej tisto noč znašel na glavni münchenski postaji, tam, kjer je bil določen kiosk, ki so ga, ko se je velika in hladna dvorana proti polnoči počasi praznila odpotovalnega vrveža, še vedno oblegali tisti, ki – tako kot on – niso našli miru med svojimi štirimi stenami … seveda pod pogojem, da so svoje štiri stene sploh imeli. Od tega kioska je lahko bral napise z odhodi vlakov s peronov in medtem ko je pil, je bolščal v napise in napovedane cilje, ki so mu bili tako znani: *Leipzig Hauptbahnhof* ali *Berlin Hauptbahnhof*. Ali pa so bili tam samo napisi s cilji prihodov teh vlakov …

Neke noči je bil priča dogodka, zaradi katerega se je zamislil. Pripetljaj si je zapisal, bil je edini pisni rezultat njegovega münchenskega obdobja. – Iz enega od zadnjih vlakov, ki so prispeli okrog polnoči, je na peron stopil mlad moški, ki je, takoj ko je pod nogami začutil trdna tla, obe roki dvignil v zrak in izbruhnil v strahovit jok, s katerim je takoj pritegnil vso pozornost nase. Stopal je proti izhodu, vrtel roke z majhno prtljago in kričal v ritmu svojih korakov – pri čemer je posnemal marš: mogočno je stopal po betonskih tleh, ob tem pa je skrčeno koleno druge noge dvignil do prsi – kar naprej je kričal*: Dol z NDR! … Dol z NDR!* – C. je takoj vedel, s katero posebnostjo ima opravka: hrup je povzročal izseljenec, torej nekdo, ki mu je uspelo, z zahtevkom za izstop iz države ali s kakšnim drugim napornim postopkom, prestopiti mejo in priti do Münchna. In zdaj se je prepustil občutku svobode in mu pod miroljubno streho münchenske železniške postaje odmevajoče dal ustrezen izraz. Ko je kričeč stopal v višini kioska s pijačo, so se pojavili prvi policisti. Hitro so ga obkolili in obvladali. Ko so ga odpeljali z rokami, prekrižanimi na hrbtu, je še vedno kričal: *Dol z NDR … Dol z NDR!* Pri tej sceni mu je na peronu postalo tesnobno: C. je pri kiosku kupil steklenico vodke, se usedel v taksi in naročil, naj ga odpelje domov.

Nastop ga je dolgo zasledoval in od takrat se podobne scene vrstijo najbrž po številnih postajah v Zvezni

republiki Nemčiji. Že nekaj časa tisk na veliko poroča o tem, da mladi državljani tam čez na veliko postavljajo zahtevke za izstop iz države, govorilo se je o beguncih v ambasadah v Budimpešti in Pragi, in vedno več so jih morali pustiti čez mejo. Že kdaj prej se je pojavila beseda izselitveni val, vendar nikdar ni bila podprta s tolikimi dejstvi. In z NDR se je postopalo tako previdno, da je vsakdo zase moral opaziti, da se je tam čez očitno dogajal razkroj. Če se je prej govorilo o znakih razkroja, potem je C. takšne domneve vedno imel za pobožne želje. Zdaj pa je obstajal novi sovjetski generalni sekretar, ki je izgovarjal stavke, ki jih ni bilo več mogoče preslišati: Kdor je prepozen, ga kaznuje življenje … zagotovo je bilo to mišljeno samokritično, ampak takšne besede so v NDR morale imeti težo. Za nekatere tam so zvenele skorajda kot smrtna obsodba.

C. se je v tej zvezi spomnil druge majhne zgodbe, ki se mu je zdela značilna: ko je bil nekoč prisiljen prenočiti v zaporu A. – okrožnega mesta regije, iz katere je prihajal –, je takoj vedel, da ni mogoče za trenutek spati v luknji, v katero so ga stlačili. Verjetno je bila celica za streznitev, okrog in okrog so bili znaki katastrof, ki so bili povezani s takšnimi procesi … V NDR, je pomislil C., je imela zasvojenost z alkoholom pripravljene še neizbrisljive slike, zaradi česar za pisatelje in umetnike ni bilo povsem nenavadno, če so si s pijančevanjem kratili čas. Celica, katere vrata so bila za njim zapahnjena, je obstajala iz nekaj kubičnih metrov zoprnega smradu, imela je pograd, polomljen stol in počeno straniščno školjko, ki je ležala v mlaki blata in brozge, vodnega izplakovanja pa se ni dalo ustaviti. Na steni za pogradom se je navzdol vlekla široka sled kozlanja, ki se je že posušilo: v motni svetlobi 25-vatne žarnice je bilo videti, da so stene prekrite z nedoločljivo umazanijo, po možnosti s človeškimi iztrebki, krvavimi madeži in številnimi vrezanimi napisi, sporočili in naslovi. Tako je lahko celo noč bral. Eden od prvih izrekov, ki jih je bral, se je brez okolišenja glasil: *Naj živi kapitalizem.*

Drugi del tega stavka je danes slišal na postaji. In po tem je poznal praktično vsebino misli mladih državljanov Nemške demokratične republike. – Kolikor se je spominjal, je tisti stavek takrat bral s prekipevajočo škodoželjnostjo. Zdaj pa mu je iz oči priteklo nekaj nenavadnih teatralnih solz, ganljivi prizor na münchenski postaji je v njem vzbudil nekaj takega kot domotožje. In domotožje potrebuješ, da bi končno doumel svoj *prihod* na Zahod. V tem trenutku je C. prav tako spadal med tiste avtorje Zvezne republike Nemčije, ki jokajo v pivo …

To je bil citat iz kulturne priloge velikega časnika, ki je zahodnonemške pisatelje od časa do časa kaznoval z ukorom, ki mu pa na srečo ni bilo treba verjeti niti besedice. Tudi C. je samo zmajeval z glavo, pivo, v katerega je jokal, je zlil v odtok in si nalil novega.

Naslednje večere se je s spakirano torbo odpravljal na postajo; verjel je samo še v možnost, da bi se z begom rešil bega in se vrnil v Nürnberg. Prišel je vedno le do kioska pred peroni. Ko je zamudil vse vlake, je bil čas za vrnitev v njegovo stanovanje, in sicer z novo steklenico vodke, torba mu je služila le za to, da bi *drogo* neopazno spravil v Münchensko bivališče … iznenada je vedel, kaj pomeni, če alkoholik svoje žganje imenuje droga. Vedno je upal, da ključa, ki ga je spravil pod predpražnik, ne bi več našel. Potem bi spet prišel prijatelj, ki je bil lastnik stanovanja; moral bi se izseliti, zares bi se moral odpeljati v Nürnberg. Ključ je vedno še ležal pod predpražnikom; ko ga je pobiral, je bilo že tako hudo, da se je moral s čelom nasloniti na okvir vrat, da ne bi padel.

Izpitih steklenic, ki so v kuhinji stale ob košu za odpadke, ni bilo težko prešteti: če je bilo res, da je za steklenico vodke potreboval dva dni – ali bolje rečeno: da je vsak drugi dan potreboval novo steklenico – potem je bil zdaj tukaj dvanajst dni. Morda ni upošteval nekaj steklenic, ki jih je že vrgel v smeti, temu je bilo treba prišteti še ogromne količine piva, in včasih se je zatekel še k vinskim steklenicam. Če je prav računal, potem je bil nekaj ur že 22. december … morda pa je bil že 23. december. Zastavil si je cilj, da bo na sveti večer prenehal pijančevati, in v datumu se ni smel zmotiti … morda pa bo tako, da bo postajni kiosk na sveti večer zaprt. Sveti večer naj bi bil zanj cezura; iznenada je začel verjeti v sveti večer kot v dete Jezusa …

V letu svojega vizuma, torej pred skoraj dvema letoma (spraševal se je: Sta od tedaj zares minili že dve leti?), je prejel štipendijo, precej visoko mesečno štipendijo neke literarne inštitucije, potem pa je zaprosil za podaljšanje te štipendije in jo tudi prejel. Na njegov račun se je stekal denar, ki ga nikdar ne bi mogel porabiti. Potem je na nekem literarnem tekmovanju prejel precej visoko nagrado; drugi sodelujoči so mu za to prav zavidali … In to upravičeno, si je rekel; medtem se je prepričal, da je večina avtorjev na glavnem tekmovanju prebrala boljša besedila kot pa on. Ta leta bi torej lahko živel skoraj brez finančnih skrbi in lahko bi pisal novo knjigo … to ni bilo mogoče, z njim se je zgodilo nekaj nenavadnega, za kar je imel tisoč razlag, vendar nobenega pravega razloga. In medtem mu je denar dobesedno uhajal med prsti …

Na denar sploh ni smel misliti, pri besedi *denar* se je v njem iznenada pojavil val panike, ki ga je bilo mogoče pobijati samo z alkoholom. Vzrok za paniko je bila domala nepopisna sramota … Kaj je storil? – Nič ni storil, in pasivnost je v njem vzbujala občutke sramu. Jemal je denar, štipendije in literarne nagrade in potem okamnel in ni več pisal naprej. Včasih, če je bil dovolj pijan, je upal, da je že mrtev … le kot mrtev bi lahko izstopil iz finančnega žitja in bitja družbe. Vendar se ni vedelo, ali ta neznanski občutek krivde še traja, potem ko si mrtev, tega ni mogoče natanko vedeti …

France Pibernik

Karel Mauser in trilogija *Ljudje pod bičem*

Med zdomskimi pisatelji, ki so ustvarjali v posebnih razmerah in v tujem svetu, daleč od domačih krajev, je nastalo nekaj izjemnih pripovednih del, ki problemsko in tematsko pokrivajo velik del tistega, kar je bilo v socialistični domovini zamolčano, potisnjeno ob stran ali celo prepovedano. V svojih pripovednih delih so se lotevali osrednjih problemov politične in nazorske emigracije, hkrati pa odkrivali njeno projekcijo v časovni razdalji in drugačnih duhovnih obzorjih, saj so nanje vplivali sodobni svetovni pripovedniki, prav tako sočasni miselni tokovi in sočasne družbene aktualnosti novega okolja.

Iz takih in podobnih dejavnikov je mogel nastati osrednji roman našega zdomstva, to je roman *Človek na obeh straneh stene* Zorka Simčiča, čigar modernizem je dvignil slovensko pripovedništvo na raven sočasne svetovne literature, avtorjem, ki so ustvarjali pripovedna dela v domovini, pa postavil ogledalo dejanskega položaja pripovedne slovenske besede, še več, zlasti duhovno, miselno razsežnost, saj se dogajanje giblje v širokem razponu med Slovenijo in Argentino, pri čemer sta posebej poudarjena Trst in argentinski Missiones.

Vse drugačen je roman *Ljubljanski triptih* Rude Jurčeca, katerega zgodba je postavljena v medvojno Ljubljano. Bistveni del romana je upodobitev podtalnega delovanja VOS, tajne varnostne organizacije Komunistične partije Slovenije, avtor pa jo je izpeljal na fiktivnem poskusu atentata na najvišjega cerkvenega predstojnika, pronicljivo pa je analitično zasledovanje podtalnega delovanja organizacije in usodnostne zaveze posameznih članov na življenje in smrt, ki se z vso travmatično osebno tragiko odslikava tudi v prvih povojnih letih.

Tretje vidnejše pripovedno besedilo našega zdomstva je trilogija *Ljudje pod bičem* Karla Mauserja, za katero smemo zapisati, da ni samo najobsežnejša zdomska pripoved, ampak s svojo pripovedno razsežnostjo pokriva največjo časovno razdaljo in je veren prikaz bistvenih medvojnih in povojnih dogodkov v domovini. Spričo aktualnosti ni nič nenavadnega, da je trilogija doživela zunaj domovine kar troje izdaj.

I

Pisatelj Karel Mauser (1918–1977) je prehodil manj vsakdanjo življenjsko in pisateljsko pot, je bila pa hkrati značilna za tisti del literarne populacije, ki se je maja 1945 iz političnih oziroma ideoloških razlogov umaknila iz Slovenije in si naložila breme tujstva, zdomstva.

Oče Franc Mausser je izhajal iz območja Kočevarskih Nemcev, iz vasi Russdorf (danes Blatnik), po poklicu orožnik, med službovanjem na Bledu se je seznanil s Heleno Trilar, hčerko tamkajšnjega ključavničarja, se z njo poročil 1915 in se naselil v Zagoricah 62 (sedaj Bled, Cankarjeva 11). Tu se je 11. avgusta 1918 rodil Karel kot drugi otrok v družini. Oče je tudi po razpadu Avstro-Ogrske obdržal službo orožnika, in ker je bil državni uslužbenec, se je družina zaradi njegovih premestitev pogosto selila. Najprej je bil poslan v Gorje, kjer je Karel začel hoditi v osnovno šolo, potem pa v Podbrezje, kjer je Karel opravil osnovno šolo in kot vozač obiskoval gimnazijo v Kranju. Podbrezje so s svojo gorenjsko slikovitostjo v pisatelju pustile globoke vtise, tako da je pozneje pogosto lociral vrsto svojih pripovedi prav v to okolje.

Zatem se je družina preselila v Kranj in je tam nadaljeval gimnazijsko šolanje. Je pa v zadnjem razredu padel, in ker osmega razreda ni hotel ponavljati v Kranju, se je preselil na realko v Ljubljani. Po maturi 1939 se je vpisal v bogoslovje. Ves čas je občasno objavljal pesmi in kratko prozo, nekaj v internem glasilu *Mlada setev*, sicer pa v *Naši zvezdi*. Sodeloval je tudi pri dobrodelni akciji bogoslovcev, ki so s svojimi obiski pomagali brezposelnim proletarcem v znameni-

ti ljubljanski Sibiriji, kar je našlo odmev tudi v njegovem pripovedništvu.

Ker je bil med okupacijo odrezan od domačih, je poletne počitnice prebijal v Dobrepolju, pravzaprav v Zdenski vasi. Poleti 1943 se je povezal z dobrepoljskimi vaškimi stražami in se po italijanski kapitulaciji septembra 1943 z njimi umaknil na Turjak. Doživljal je partizansko oblego in v sili razmer pomagal kot bolničar. Po uničenje gradu so partizani njegove ranjence postrelili, sam pa je bil odveden v koloni ujetnikov v Velike Lašče, bil določen za ustrelitev, a bil z drugimi bogoslovci odpeljan v Kočevje, po podpisu vdanostne izjave pa poslan v stiški samostan, kjer so živeli pod kontrolo. O tam so jih rešili nemški oddelki.

Vrnil se je v Ljubljano, da bi nadaljeval študije, od naporov zbolel in moral v bolnišnico. Medtem je prišlo do zapletov z vodstvom zavoda in v dilemi, ali naj ostane ali naj izstopi, se je odločil za izstop. Zaposlil se je kot korektor pri založbi Ljudska knjigarna, se v večji meri posvetil literaturi, prevajanju in zastavil prvo daljšo pripoved *Domačija v Globeli*, objavil nekaj poglavij iz načrtovanega romana o Turjaku, z novelami sodeloval v reviji *Dom in svet*, v *Zborniku* Zimske pomoči 1944 in v *Književnem razgledniku* založbe Ljudska knjigarna objavil oceno Balantičeve zbirke *V ognju groze plapolam*.

Njegovo življenje se je močno spremenilo po poroki z Mimi Habjan, se je vživel v družinsko okolje pri njenih starših v Štepanji vasi, nadaljeval s pisanjem in napisal novo povest *Rotija*. Maja se je želel umakniti pred rdečo nevarnostjo, se z ženo s kolesi ustavil pri starših v Kranju, poti pa nista mogla nadaljevati, ker je Karel zbolel, žena pa je bila že v visoki nosečnosti. Tam sta dočakala konec vojne, rojstvo hčere in nastop nove oblasti, ki Mauserjevim ni bila naklonjena. Zgodilo se je celo, da so decembra 1945 celotno Mauserjevo družino izgnali na Madžarsko, od tam pa so našli v begunsko taborišče DP-Camp Rottenmann na Zgornjem Štajerskem, sredi avgusta pa se je preselil v osrednje slovensko begunsko taborišče Peggez pri Lienzu.

Čeprav so bile razmere v taboriščih težavne in je Mauser moral skrbeti za družino, se občasno zaposliti kot fizični delavec pri gozdnih delih ali na cestah, ni opustil pisateljevanja. Našel je stik s Celovcem in tednikom *Koroška kronika*, objavil vrsto črtic in povest *Rotija*. Sodeloval je tudi pri taboriščnem zborniku *Strti glasovi* in naše opozoril z zasnovo romana *Mrtvi bataljoni*. Ker so taborišče v Peggezu zaprli, so se begunci preselili v Špital in Mauser je s pisateljskim delom vztrajno nadaljeval, posebej pa ga je spodbudila okoliščina, da je angleška zasedbena oblast omogočila natiskovanje slovenskih knjig, med njimi Mauserjevo *Rotijo*, in prav nenavadno je brati, da je knjigo izdala »britanska obveščevalna služba«.

Mauser je marsikatero zasnovo pustil nedokončano, tako roman *Mrtvi bataljoni*, posvečen vrnjenim in pobitim domobrancem, prav tako *Leseno mesto* in *Velika obtožba*, uspelo pa mu je napisati kratek roman *Sin mrtvega*, v katerem je Mauser prvi aktualiziral medvojne likvidacije. Poslej se je loteval povsem novih pisateljskih tem, denimo kmečkega romana *Prekleta kri*, medtem ko je najbolj uspel z romanom *Kaplan Klemen*, ki pa je močno avtobiografski in zajema čas njegovega bogoslovnega študija in dobrodelno dejavnost bogoslovcev v ljubljanski Sibiriji. Roman je izhajal v *Koroški kroniki* v letih 1948/49, v njem se je zlasti izkazal Mauserjev poetično realistični slog in zavzetost nad socialnimi vprašanji. Zaradi spora s celovško Mohorjevo družbo roman ni bil ponatisnjen v knjigi, kot so načrtovali, pač pa je Bernard Strauss iz Žihpolja roman prevedel v nemščino in je po posredovanju Schweizer Volks-Buchgemeinde v Luzernu leta 1953 izšel pri založbi Rex-Verlag v Münchnu. Prevod je doživel nepričakovan uspeh in bil dvakrat ponatisnjen (1956 in 1959).

Nastalo je še več zanimivih del, tako kmečki roman *Jerčevi galjoti*, ki so postavljeni na Gorenjsko, v Podbrezje, *Mrtvi rod* in *Puntar Matjaž* pa sta povesti s koroško motiviko in tematiko. Najtežje je bilo z romanom *Ljudje pod bičem*, ki ga je v tedniku *Družina in dom* iz previdnosti objavljal pod psevdonimom Štefan Gornik. Takrat se je taborišče že praznilo in tudi Mauserjeva družina se je septembra 1950 izkrcala na ameriški obali.

II

Prvo pribežališče je našel v mestu La Salle (Illinois), začasno sprejel pomožno delo v neki bolnišnici, hkrati pa navezal stike z Jakom Debevcem, urednikom *Ameriške domovine*, ki je v nadaljevanjih objavljal Mauserjevega *Kaplana Klemena*, iskal pa je tudi možnosti, da se preseli v Cleveland. To se je zgodilo konec novembra 1950. Sprejel je delo ročnega delavca v tovarni svedrov The Cleveland Twist Dril Co in na tem mestu ostal do upokojitve.

Za Mauserja in njegovo družino so bili začetki težavni, družina je narasla na šest članov. Pozneje se je zaposlila tudi žena Mimi in so zmogli priti do lastne hiše. Spodbudno je bilo sodelovanje z *Ameriško domovino*, v katero je Mauser poleg različnih drugih objav prispeval redni tedenski kotiček za otroke. Vključil se je v slovensko kulturno skupnost, sodeloval v akademskem klubu Krog, ki je leta 1951 izdal prvo številko almanaha *Krog* in v katerem je od pisateljev poleg Mauserja sodeloval tudi nadarjeni Ludve Potokar. Ker se je večina članov preselila v oddaljena ameriška mesta, je klub prenehal z delovanjem. Mauser je pomagal tudi pri slovenskem gledališču in zanj dramatiziral *Kaplana Klemena* in »igro v štirih dejanjih«

leta 1953 tudi natisnil, in sicer v založništvu Slovenske pisarne, kjer so mu natisnili v skromni obliki roman *Večna vez*, v katerem je poskusil obravnavati ameriško problematiko, prav tako v noveli *John Kovach* (*Meddobje*, 1956), a se je izkazalo, da do nje nikoli ni našel pravega odnosa, ker je bil ves zakoreninjen v Gorenjsko in Koroško.

Veliko je pričakoval od sodelovanja s kulturniško skupino v Buenos Airesu. Tine Debeljak ga je najprej pritegnil k zborniku *Čez izaro*, ki ga je natisnila celovška Mohorjeva družba, redno pa je objavljal Mauserjeva dela v Koledarjih (pozneje Zbornikih) *Svobodne Slovenije*, tudi *Mrtvi bataljoni*, fragment iz nedokončanega romana o kočevskih pobojih. Leta 1949, torej v času, ko je Mauser živel še v Špitalu, je Debeljaku poslal roman *Ljudje pod bičem* z namenom, da tam izide v knjigi. Založniške možnosti v slovenski skupnosti v Buenos Airesu so bile takrat komaj v povojih, Debeljak je vodil delo iz oddaljenega kraja Loma Negra v notranjosti Argentine, kjer je bil zaposlen kot uradnik v kamnolomu, in Mauserju ni mogel ničesar obljubiti, imel pa je pomisleke tudi zato, ker je roman še izhajal v nadaljevanjih pri celovški reviji *Družina in dom*. Debeljaku je bil roman blizu, ker je obravnaval čas medvojnih političnih in nazorskih spopadov, a mu v takratnih razmerah romana ni bilo mogoče natisniti, saj za natis ni mogel dobiti mecena.

Mauserju je tudi v zgodnjem ameriškem obdobju bila najbližja Mohorjeva družba v Celovcu in mu še naprej tiskala nova pripovedna dela: *Zemlja* (152), *Jamnik* (1952), *Velika rida* (1955) in *Ura s kukavico* (I 1959, II 1960). Izjemoma pa je za clevelandsko družinsko revijo *Ozare* napisal povest *Pomlad v Črepinjeku* (nadaljevanka v letih 1957/58) in se v njej poln domotožja spominjal doživetij v Podbrezjah.

Zdomska založniška dejavnost je stopila korak naprej, ko je bila leta 1954 v Buenos Airesu ustanovljena Slovenska kulturna akcija in povezala vso slovensko povojno emigracijo. Posebej visoko je postavila kriterij za objavljanje pripovednih del, namreč: »dvigniti slovensko emigracijsko književnost na evropsko gladino in v svetovno problematiko pa tudi slovensko motiviko predstavljati v moderni tehniki in na način osebnega pripovedništva«. Ta kriterij sta dosledno zagovarjala in uresničevala Ruda Jurčec (*Ljubljanski triptih*, 1957) in Zorko Simčič (*Človek na obeh straneh stene*, 1957).

Spričo takih kriterijev je Mauserju slabo kazalo, saj je veljal za domačijskega tradicionalista, za izrazitega nadaljevalca znanih mohorjanskih večernic, kar pa še zdaleč ni bilo tako, predvsem pa je imel druge prednosti, zagotovo poudarjeno domoljubje, ki je prevevalo večino zdomskih, zlasti preprostih ljudi, premogel pa je tudi pisateljsko neposrednost in izjemen pripovedni jezik, dostopen slehernemu bralcu.

Mauser se je znašel onkraj visokih estetskih kriterijev Slovenske kulturne akcije, njegove možnosti, da ga sprejmejo v svoj program, so bile spričo okoliščine, da je imel glavno besedo Ruda Jurčec, nikakršne, zagovarjal pa ga je Debeljak, ker je poznal potrebe zdomskega bralstva. Tvegal je in mimo Jurčeca leta 1958 sprejel v natis Mauserjeve *Jerčeve galjote*, ki so bili revijalno objavljeni v Celovcu, čeprav Mauser ni bil navdušen nad izborom. Debeljaku se je zdelo, da je dolžan izdati katero izmed del najbolj plodovitega zdomskega pisatelja, ki je med koroške bralce poslal okrog 20.000 izvodov svojih knjig in je bil splošno priljubljen. Izid je sicer vzbudil nekaj polemike prav zaradi primerjave med Mauserjem na eni ter Jurčecem in Simčičem na drugi strani, toda prinesel je nekaj uravnoteženja v knjižnem programu našega zdomstva, je pa hkrati ugladil pot natisu osrednjega Mauserjevega dela, to je trilogiji *Ljudje pod bičem*.

Mauserjeva trilogija *Ljudje pod bičem* je brez dvoma njegovo osrednje in najobsežnejše pripovedno delo, je pa hkrati tudi delo, ki je nastajalo najdlje in doživelo vrsto predelav in dopolnjevanj. Pravzaprav govorimo o treh inačicah te najobsežnejše pripovedi najobčutljivejšega obdobja novejše slovenske zgodovine, namreč čas medvojnega in povojnega obdobja, ko je slovenski človek doživljal najtežje prelome in šel skozi najhujšo tragedijo. Hkrati je treba upoštevati, da je Mauserjev triptih pomenil najizrazitejšo protiutež vsemu tistemu, kar je v domovini izšlo na vojne dogodke, narodnoosvobodilni boj in revolucijo in je ohranjal uporno misel druge strani.

Prva verzija je nastala v Špitalu in je obsegala sklenjeno pripoved v enem delu in obsega le trinajst poglavij. Avtor je roman sicer imenoval »roman iz italijanske okupacije«, v resnici pa je vsebinsko zajel širši čas, segel tudi v povojno obdobje. Pripoved je osredotočena na osrednjo žensko osebo, to je učiteljico Silvo, ki je šla skozi najhujše osebne pretrese in preizkušnje, vendar je dejansko družbeno okolje samo skicirano. Mauser je roman pisal v posebnem osebnem položaju, ker v taborišču ni imel statusa razseljene osebe, ampak je bil izgnanec in je imel do angleške okupacijske uprave poseben odnos, ker je bil bolj izpostavljen kot marsikdo drug, poleg tega so jugoslovanske oblasti po taboriščih iskale posamezne begunce. Zato si ni upal odprto pisati o občutljivih družbenih dogajanjih med vojno in po njej, ali kot je sam zapisal Tinetu Debeljaku: »Imam uklenjene misli. Se le bojim tretjega okupatorja Jonija (Anglež) in tudi oni so preblizu. Saj razumeš. Je zlodej, če ne uspeš zapisati, kakor je točno, ampak moraš hoditi po ovinkih … Hudič, ko človek nima prostih misli. Rad bi napisal resnico, pa se mi zdi, da bi naše hranitelje bolela.« Zaradi navedenih okoliščin je roman v

mesečniku *Družina in dom* izhajal pod psevdonimom Štefan Gornik.

Ko se je Mauser ustalil v Clevelandu, je končno v svobodnem svetu lahko nadaljeval svojo pripoved tako, da je 1. delu dodal še 2. in 3. del. Tako je nastala druga verzija romana, ki jo je v celoti v nadaljevanjih objavljal v *Ameriški domovini* od 7. marca 1961 do 5. februarja 1962. Delo je odmevalo med slovenskimi emigranti, saj so dobro začutili, da roman izraža njihovo usodo, grozo medvojnih in povojnih pobojev ter njihov odpor zoper socialistični režim v domovini. Pričela so se prizadevanja, da bi trilogijo izdala »Liga slovenskih katoliških Američanov« v Clevelandu, ki ji je Mauser prepustil delo v natis. To je zvedel Tine Debeljak in dr. Kreka prepričal, da bi delo tiskali v Buenos Airesu. S tem se je strinjal tudi Mauser, vendar je ugotovil, da med 1. delom, ki je nastal na Koroškem, in nadaljevanjem v 2. in 3. obstaja očitno neskladje. Zato se je lotil predelave 1. dela in ga pravzaprav napisal povsem na novo. Tako je nastala tretja in dokončna verzija.

Na nastajanje romana *Ljudje pod bičem* in njegovo večletno dopolnjevanje, na njegovo tako izrazito širitev v trilogijo, je v določeni meri vplivalo povsem novo miselno in literarno okolje. Živel je v svobodnem svetu in med zdomci, prenašal z njimi pritajeno bolečino nad vsem, kar se je zgodilo med vojno, zlasti pa usodo po vojni vrnjenih sobojevnikov. V določenem smislu je na nadaljevanje romana mogel vplivati izid in odmevnost Pasternakovega romana *Doktor Živago*, posebno, ker je leta 1957 izšel v Italiji, torej zunaj Sovjetske zveze. Odkrival je namreč nov pogled na rusko revolucijo in razkrival globljo problematiko revolucijskega in porevolucijskega obdobja. Tudi Mauser je v trilogiji prvi poskušal odkrivati prikrito resnico medvojnih in povojnih dogodkov, kar že samo po sebi daje delu poseben pomen.

Trilogija je na eni strani prinesla široko panoramo časovnega dogajanja v okupirani Ljubljanski pokrajini in zlasti v analitični retrospektivi prikazala vse ključne medvojne (Turjak) in povojne dogodke (procesi, ječe, taborišča), na drugi strani pa se je v 2. in 3. delu loteval predvsem moralnih vprašanj, ki so se mu zastavljala ob posameznih osebah. V osredju je bil problem osebne krivde, tako pri učiteljici Silvi, ki je prenašala muko trpljenja zaradi nezakonskega otroka, kot pri učitelju, nekdanjem partizanu Razpetu, ki je sodeloval v pobojih ranjencev po zavzetju turjaškega gradu. V pripovedi je razkrival njihove duševne travme in njihovo življenjsko tragiko, tudi pri nekdanjem partizanu Razpetu, ki ga je krivda ugonobila in ki ni bil edini.

Precej pozornosti je posvetil Bregarju, mestnemu bonvivanu, nekdanjemu Silvinemu zaročencu, in ga slikal kot človeka brez značaja, človeka golega osebnega okoriščanja, nasproti njemu pa postavil naducitelja Žalarja, človeka, ki preživi Gonars in Dachau, se vrne v Podbrezje, da bi rešil iz zapora Silvo, a se znajde v izključujočih nasprotjih z novo socialistično oblastjo, pravzaprav z njenim primitivizmom, in njeno zahrbtnostjo. Ko se Silva vrne iz ječe in delovnega taborišča, jima je glede na globoka osebna prepričanja onemogočeno delo, ki bi jima šlo po izobrazbi, in ne preostane jima drugega, kot da se odločita za beg čez mejo, za beg v drugačen svet.

III

Trilogija *Ljudje pod bičem* je literarni dokument povsem določenega slovenskega časa, napisan na drugem bregu, z onstran revolucije. To je njena neizpodbitna vrednost, hkrati pa se trilogija ves čas spopada s poskusom vključevanja v vseslovensko literarno ustvarjanje, ki naj zajema matico, zamejstvo in zdomstvo, pa naj se ob soočenju najvidnejših del odkrije tisto, kar je bodisi najkvalitetnejše in najbolj značilno. Tu nekje je treba najti prostor tudi za Mauserja.

Mauser je s trilogijo *Ljudje pod bičem* dosegel skrajni rob svoje pisateljske poti. Celovška Mohorjeva mu je medtem ponatisnila ziljsko povest *Mrtvi rod* (1963) in poskrbela za slovensko izdajo *Kaplana Klemena* (1965). Na prošnjo lemontskega župnika p. Fortunata Zormana je za revijo *Ave Maria* napisal roman *Razsuto gnezdo* in v njem upodobil usodo nun v socialistični Sloveniji. Potem ga je p. Jakob Kopač spodbudil, da je za revijo *Duhovno življenje* zastavil romansirano biografijo misijonarja Friderika Barage. V ta namen je večkrat potoval v kraje Baragovega delovanja med Indijanci. Roman, ki je izhajal pod naslovom *Le eno je potrebno*, je žal ostal nedokončan.

Mauser se je začasno vrgel v javnost z odmevnimi govori na priložnostnih zborovanjih in spominskih dnevih, obiskal je Koroško, potem sprejel vabilo in obiskal argentinske zdomce, doživel navdušujoč sprejem. Toda napori so ga počasi izčrpali, tako da je po drugem obisku Argentine moral na operacijo srca, ki jo je sicer prestal, a že 21. januarja 1977 umrl, star 59 let.

Za njim je ostala bogata literarna dediščina, ki pa je bila v domovini nedostopna. V tem smislu se nam zdi, da je natis trilogije v domovini po toliko letih ne samo upravičen, ampak tudi nujen.

Robert Petkovšek

Lavdacija misijonarju Petru Opeki

Ob podelitvi priznanja *Prstan strpnosti* Evropske akademije znanosti in umetnosti na SAZU v Ljubljani (19. 11. 2013)

Pedro Opeka se je rodil 29. junija 1948 v Buenos Airesu (Argentina) slovenskim staršem, leta 1966 je vstopil v Misijonsko družbo (lazaristi), teologijo je v letih 1968–1970 študiral na Teološki fakulteti v Ljubljani, dokončal pa jo je na Katoliškem inštitutu v Parizu. Leta 1976 je kot misijonar odšel na Madagaskar. Najprej je kot župnik delal na podeželju. Leta 1989 pa je odkril novo župnijo: smetišče – in takrat se začne zgodba, ki jo poznamo iz mnogih filmov in knjig, ki govorijo o njem. Ker je svoje poslanstvo našel med smetiščarji, ga eden od filmov poimenuje »Apostol smetiščarjev«. Prva skrb misijonarja pa vseeno velja otrokom, ki jih je življenje potisnilo na smetišča in ceste.

Pri svojem delu Peter Opeka ni sam. Pomagajo mu prijatelji, povezani v združenje Akamasoa, po slovensko: Dobri prijatelji. Združenje ima več podružnic na Madagaskarju, pa tudi po Evropi. Povezuje jih skupno poslanstvo: biti prijatelj najbolj obrobnim.

Prelomni korak v Opekovem delu je bil ta, da ga je svet smetiščarjev sprejel za svojega. To se je zgodilo, ko je misijonar na smetišču po vseh štirih zlezel pod kartonasti nadstrešek – ta je predstavljal dom smetiščarjev – in se jim pridružil pri obedu. Tedaj je postal eden od njih; tedaj so začutili, da vidi tisto, česar drugi niso videli – njihovo dostojanstvo. Ni prišel kot učitelj, kot humanitarni delavec, ampak da bi bil z njimi – eden od njih. Bil je sprejet; začeli so se družiti, snovati načrte, iskati delo, zemljišča izven smetišča in kmalu so se izpod kartonastih streh začeli seliti v prave, iz opek sezidane hiše, ki so jim sledile vasi, šole, športne dvorane, bolnice, cerkve in vse, kar človeku omogoča, da svojo človeškost zaživi v polnosti. Doslej je na vrata Akamasoe potrkalo pol milijona smetiščarjev in brezdomcev – veliko več kot šteje prebivalcev Ljubljana. Vrata, na katera bi v dvajsetih letih po enkrat potrkal vsak prebivalec, prebivalka Ljubljane, bi se obrabila. Niso pa se obrabila ušesa in srce današnjega odlikovanca, ki iz dneva v dan posluša prošnje in zgodbe ljudi, za katere se zdi, da zanje izhoda ni.

Turisti, ki obiščejo Rdeči otok, pravijo, da naselja Akamasoe izstopajo po svoji urejenosti. V njih živi danes ok. 25.000 nekdanjih smetiščarjev. Nekdo je zanje rekel: »Ti ljudje so prišli od daleč – zelo daleč.« S temi besedami, ki spominjajo na izhod Izraelcev iz Egipta, ni mislil na prostorske razdalje, na kilometre – mislil je na razdaljo, ki jo je vsak od teh ljudi naredil v sebi, v tem, kako vidi samega sebe. Slike prikazujejo, kako so se smetiščarji daleč od oči sveta na smetiščih s psi in prašiči borili za boljši delež odpadkov; sedaj živijo v pravih, urejenih, obeljenih hišah, imajo svoje šole in cerkve, telovadnice, športna igrišča, bolnišnice in celo parlament – to pa zaslužijo s trdim delom v kamnolomih, na poljih, v delavnicah.

Ta *éxodus* s smetišč je uspel, ker se je misijonar tako globoko vživel v čutenje in mišljenje ljudi, ki so se znašli na robu življenja. K temu ga žene brezkompromisen čut za pravičnost, ki ne prenese nepravičnosti. »Za te otroke grem tudi na konec sveta,« ponavlja. V tej neizprosnosti pa ostaja predvsem človek poslušanja – neposreden, spoštljiv, globoko etičen.

S sodelavci iz Akamasoe je Opeka postavil več vasi in centrov: leta 1990 vas Antolojahary s šolo za 980 otrok; leta 1991 je ustanovil center Manantenasoa z osnovno in srednjo šolo ter s kuhinjo za 2500 otrok; leta 1992 center Andralanitra na mestnem odlagališču odpadkov ter osnovno in srednjo šolo s kuhinjo za 2000 otrok; leta 1993 center Mahatsara in osnovno šolo za 750 otrok; leta 1997 center Safata v Fianarantsoi. Leta 2007 je združenje ustanovilo zdravstveni center v Ampitafa s porodnišnico, dispanzerjem in manjšo bolnišnico. Leta 2009: ustanovitev vasi Vohitsara in ustanovitev dispanzerja in porodnišnice Mahatsara. Leta 2010: ustanovitev vasi (z osnovno šolo) Bemasoandro; položen temeljni kamen za srednjo šolo v Manantenasoa. Leta 2011: ustanovitev vasi Tolotra s 60 bivališči v Manantenasoa. To so le najpomembnejša dela.

Na vprašanje, koliko otrok danes obiskuje te šole, misijonar izstreli: »11.328.« Nekateri od nekdanjih učencev, ki so v te šole prišli s smetišč, se danes vračajo z univerzitetnimi diplomami – ne samo z malgaških, ampak tudi s francoskih univerz.

To pa je le zunanji vidik karizme Petra Opeke. Drugi del njegove karizme je pomemben za nas, ki smo na drugem koncu sveta. Sèm v Slovenijo je nagrajenec te dni prišel iz Avstralije prek Reuniona v Indijskem

oceanu. Danes ga vabijo na vse konce sveta – ne, da bi pripovedoval o tem, kar lahko sami iz foteljev vidimo na televizijskih zaslonih, ampak da *nam*, ki se nam ne zdi nič več mogoče, slišimo pričevanje o tem, kako je nemogoče mogoče. Njegova pričevanja so izziv našemu čutenju in razmišljanju, našim navadam in razvadam; v njegovih besedah je mogoče slišati klic k solidarnosti, k spremembam, k spreobrnjenju, k odpovedi individualizmu, da bi bili vsi ena družina, kot isto telo, na katerem vsak ud deli svoje veselje in bolečino z udi celotnega telesa.

Naša, zahodna civilizacija »poka po šivih«; socialno tkivo, ki so ga naši predniki tkali iz roda v rod, se trže; razdalja med privilegiranimi in obrobnimi, bogatimi in ubogimi, med Severom in Jugom se veča; ustanove, ki jih imamo, da bi nas povezovale v pravičnosti in solidarnosti, se izgubljajo v nepreglednih labirintih administracije; muči jih neopredeljenost, neodločnost, pasivnost in pomanjkanje volje. Jezik diplomacije, ki ga danes svet govori, vidi le sebe, svoj interes, ne pa skupnega dobrega; besede in obljube se razhajajo z dejanji. To je naše ogledalo.

In posledice? Ta, tehnološko in znanstveno tako visoko razvita družba je ustvarila milijardo ljudi, ki živi pod pragom preživetja in je brez prihodnosti. V času, ko svetovni splet ukinja vse časovne in prostorske razdalje, drug drugemu postajamo tujci; globalizacija ni globalizacija solidarnosti in dobrin, ampak odtujenosti in revščine. Z Nietzschejem bi lahko rekli: »Že dolgo zapravljamo kapital svojih prednikov.« Postali smo izvedenci za to, kako iz več narediti manj, iz nekaj nič.

Model, ki ga živi Peter Opeka, kaže v nasprotno smer: to, da je mogoče iz nič ustvariti nekaj, iz manj več, iz smetišč domove, iz mraza toplino. Za to nista dovolj le solidarnost in pravičnost – potrebna je vera v sočloveka. Vera v človeka pa je pripravljenost, iti čez samega sebe; dajati več, kakor prejemati. Za to imamo različna imena: prostovoljstvo, darovanje, ljubezen. Resnici na ljubo je le ljubezen zmožna ustvarjati nekaj iz nič, z drugo besedo: delati čudeže. Misijonarjevo pričevanje se nas znova in znova dotakne, ker nas na novo uči te – žal pozabljene – abecede življenja.

Ko je Akamasoo obiskala Danielle Mitterrand, soproga pokojnega francoskega predsednika, je v fotografski objektiv lovila utrinke iz življenja smetiščarskih otrok in pojasnjevala, da ji bodo fotografije v pomoč, ko bo v francoskih šolah otrokom govorila o odgovornosti do življenja. V svetu, ki se utaplja v materialni revščini, je odkrila žuborenje življenja, ki na stari celini usiha. Pristnost tega življenja se razodeva v vseh Opekovih pričevanjih. Ne potrebuje samo Jug Severa – tudi Sever potrebuje Jug. To dopolnjevanje in medsebojno vključevanje je kažipot v prihodnost in je zdravilo za individualizem stare celine. Zdravíl so potrebne tudi naše vrednote. Kako sprevrženo razumemo smisel celo najbolj temeljnih vrednot, kaže primer iz humanitarnega dela: belec, ki pride na Madagaskar kot humanitarni delavec, za svoje delo zasluži stokrat več od domačina, ki mu je humanitarna pomoč namenjena.

A »receptov za odpravljanje revščine ni,« pravi nagrajenec. Odgovor je v človeku. To delo zahteva celega človeka, osebno zavzetost, odločnost, zmanjšanje administrativnega legalizma, zaupanje domčim sodelavcem. V svojem delu sam sebe ne vidi kot pomoč »od zunaj«, ampak kot enakega med enakimi. Projekti, v katerih sami iščemo rešitev, niso dovolj. Svetla prihodnost zahteva celega človeka.

Nihče ni vnaprej obvarovan pred revščino: niti najbogatejši niti najbolj razviti. V krogu najrevnejših se lahko znajde vsak, ne da bi bil sam kriv. »A revščina ni usoda,« pravi Opeka. Človek je lahko močnejši od usode. To je njegovo prepričanje – to je njegov življenjski slog – to je njegova lekcija.

Omenjeni razlogi so bili povod, da sta akademika dr. Jože Krašovec in dr. Branko Stanovnik, člana Evropske akademije znanosti in umetnosti v Salzburgu, senatu Akademije predlagala misijonarja Petra Opeko za podelitev te visoke in simbolične nagrade. Opeka je doslej prejel ducat in več pomembnih mednarodnih in najvišjih priznanj v različnih državah. Evropska akademija znanosti in umetnosti je ocenila, da njegovo delo govori tudi Evropi. Zato se je odločila, da mu v znamenje priznanja in zahvale podeli svoje najvišje priznanje: »Prstan strpnosti.«

Janez Dular

Slovenščina v mlinih jezikovne politike

Z demokratizacijo in državno osamosvojitvijo Republike Slovenije se je položaj slovenščine zelo spremenil, saj se je ta ob nadaljnjem razcvetu na tradicionalnih področjih, npr. v leposlovju in znanosti, popolnoma uveljavila tudi kot državni jezik in se je njena raba razmahnila celo na tipično državotvornih področjih, npr. v vojski, carini, diplomaciji, njena izrazna moč, prožnost in razvojne možnosti pa so se potrjevale v spremljanju hitrega tehnološkega razvoja, zlasti informacijsko-komunikacijske tehnologije; opazno je bilo tudi naraščanje zanimanja za učenje slovenščine kot tujega jezika. Z državno osamosvojitvijo je slovenski narod dobil možnost za celovito odločanje o statusu in korpusu svojega jezika, tj. možnost suverenega jezikovnopolitičnega načrtovanja in ukrepanja, vendar je po dvaindvajsetih letih samostojnosti mogoče reči, da je ta možnost pogosto ostajala premalo izrabljena, kajti »namesto zavesti, da svoboda in suverenost pomenita tudi odgovornost, so nekateri menili, da je slovensko jezikovno vprašanje z državno osamosvojitvijo samodejno in dokončno rešeno ter da se bo raba slovenščine kot uradnega in dominantnega jezika vsega javnega sporazumevanja na območju Slovenije poslej urejala kot samoumevna že pod spontanim vplivom civilne družbe« (Resolucija NPJP 2007–2011).

Z vstopom Slovenije v Evropsko zvezo je slovenščina postala eden izmed uradnih jezikov pomembne mednarodne organizacije in to je dodatno okrepilo njeno simbolno vrednost, manj pa nj-eno praktičnosporazumevalno vlogo, kajti njen položaj je zaradi prilagajanja načelu prostega pretoka blaga in oseb ter (preveč) ugodljivega razmerja do bruseljskih smernic postal na samem območju Slovenije manj trden; treba je bilo npr. »omehčati« ali celo črtati vrsto zakonskih določb o obvezni rabi slovenščine v nekaterih javnih govornih položajih. (Najbolj kričeč primer takega »mehčanja« je sprememba tiste določbe *Zakona o varstvu potrošnikov,* ki govori o jeziku navodil za uporabo prodajnih izdelkov ipd.: neposredna zahteva po rabi slovenščine je bila spremenjena v zahtevo po »potrošniku zlahka razumljivem jeziku«, čeprav vemo, da je zlahka razumljiv jezik za večino odraslih Slovencev tudi srbohrvaščina, za mlajše pa npr. tudi angleščina.) Ostrih ugovorov slovenske javnosti, primerljivih s tistimi iz časa vsiljevanja jugoslovanskih skupnih jeder, ni bilo, to pa je po svoje skladno z navedenim mnenjem o »dokončni rešenosti« slovenskega jezikovnega vprašanja oziroma z nerazčiščenimi razmerji v slovenski jezikovni zavesti. Nerazčiščenost se je simptomatično razkrila že leta 1991, ko sestavljavci prvotnega osnutka slovenske ustave sploh niso zapisali posebne določbe o slovenščini kot uradnem jeziku, ali pa leta 2004, ko je bil kljub očitnemu kopičenju problemov v jezikovni rabi (javni napisi, reklame, imena podjetij, navodila za uporabo izdelkov idr.) šele po osmih letih zavlačevanja vendarle sprejet *Zakon o javni rabi slovenščine* (*ZJRS*), vendar je le bolj ali manj povzel predpise, dotlej raztresene po več področnih zakonih, medtem ko je konkretizacijo dejavne jezikovne politike (zlasti spodbujevalnih ukrepov) preložil v pravno manj zavezujočo resolucijsko obliko državnih jezikovnopolitičnih programov (28. člen): »Državni zbor Republike Slovenije na predlog Vlade Republike Slovenije sprejme nacionalni program za jezikovno politiko, v katerem določi ukrepe za izvajanje nalog iz 4. člena tega zakona za naslednje petletno obdobje ter predvidi potrebna sredstva in način njihovega zagotavljanja.«

Tako je Državni zbor Republike Slovenije leta 2007 sprejel prvo *Resolucijo o nacionalnem programu za jezikovno politiko* (*NPJP 2007–2011*). Vsebinsko se je navezovala na priloženo študijo s celovito analizo jezikovnega položaja (stanja), program pa je bil dokaj nadrobno razčlenjen, saj je določal čez 100 operativnih sklopov z nalogami oziroma ukrepi za doseganje dvanajstih prednostnih ciljev na vseh področjih iz 4. člena ZJRS:

a) skrb za zagotovitev pravnih podlag jezikovne rabe (zakonodaja);
b) stalno znanstvenoraziskovalno spremljanje jezikovnega življenja (raziskave);
c) širjenje jezikovne zmožnosti (jezikovno izobraževanje);
č) skrb za razvoj in kulturo jezika (opremljenost s priročniki, uveljavljanje slovenščine na novih področjih, standardizacija).

Za ponazoritev navedimo dve taki nalogi (pri vsaki so bili tudi podatki o odgovornem državnem organu kot nosilcu, o izvajalcih, rokih in proračunskih stroških):

5 č) »Reševanje aktualnih vprašanj jezikovne in besedilne standardizacije ter izpopolnjevanje in prenavljanje kodifikacije. *Naloge: razkrivanje in uzaveščanje morebitnih premikov v razmerjih med jezikovnimi zvrstmi in presoja njihove knjižne normodajalnosti* (*narečje, pogovorni jezik, sleng — knjižni jezik; jezik elektronskih sporočil, blogov, SMS-ov*) *idr.; vrednotenje primernosti in povednosti posameznih jezikovnih izrazil na podlagi podatkov iz reprezentativnih besedilnih in govornih korpusov in drugih jezikovnih virov, stališče do pisnega podomačevanja lastnih imen iz nelatiničnih pisav, stališče in standardizirane rešitve, kadar tehnične naprave ne morejo prikazovati črk s strešicami, stališče do seksistične ekstenzivnosti pri navajanju spolskih različic poimenovanj za poklice in funkcije v uradnih besedilih* (*državljani in državljanke, poslanci oziroma poslanke, voznik ali voznica*) *idr.«*

9 c) »Nova in izpopolnjena programska orodja v slovenščini na področju IKT (prevajalniki, iskalniki, urejevalniki podatkovnih zbirk, didaktični programi, knjigovodski in računovodski računalniški programi, spletna trgovina, telekomunikacijske storitve idr.). *Naloge: spodbujanje programerskih skupin, subvencioniranje, pogojevanje priznavanja licenc in dodeljevanja koncesij* (*npr. za frekvence*) *pri novih generacijah komunikacijske tehnologije z razvijanjem in uveljavljanjem ustreznega slovenskega programja na novih področjih.«*

Pri spremljanju uresničevanja prve resolucije se je izkazalo, da je bil njen program vsebinsko vseobsežen (težko bi našli jezikovnopolitično področje, za katero ni predvidel ukrepov ali vsaj opozoril nanj), njegova šibka točka pa je bila nezadostna hierarhizacija, tj. razvrščanje nalog po lestvici pomembnosti oziroma nujnosti, kadar se izkaže, da za izvajanje vseh hkrati ni časa, denarja, znanja, politične volje … »Iz analize uresničevanja Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011 je mogoče posredno sklepati, da slovenski javni uslužbenci večinoma niso bili dobro seznanjeni s temeljnimi načeli jezikovnopolitičnega premisleka in delovanja, niti se niso dejavno vključili v pripravo dokumenta, kar se kaže v pomanjkanju ukrepanja in poročanja, vse to pa ovira nadaljnji razvoj dejavne jezikovne politike v Republiki Sloveniji.« (*NPJP 2014–2018*) To je bil eden izmed pomembnih vzrokov za le delno doseganje resolucijskih ciljev (poleg znane neučinkovitosti inšpekcijskih služb in neustreznega položaja takratnega sektorja za slovenski jezik v okviru Ministrstva za kulturo), hkrati pa napotek za spremembo zasnove pri pripravljanju nove resolucije, sprejete v Državnem zboru Republike Slovenije julija 2013. Ta ne prinaša bistveno novih vsebin, temveč jasnejšo hierarhizacijo z novimi poudarki, deloma oprtimi na spremenjene družbene razmere: pripravljanje prve resolucije je potekalo prav v času priprav Slovenije na vstop v Evropsko zvezo, ob bližanju desete obletnice vstopa pa je Slovenija v dobrem in slabem vraščena v to združbo; v tem desetletju smo doživeli nekaj močnih »sunkov«: neverjetna ekspanzija IKT z digitalizacijo, bolonjska reforma visokega šolstva, gospodarska in politična kriza … (Zaradi te krize je prišlo do hudega zastoja že pri nastajanju nove resolucije, tako da je bila sprejeta z dveletno zamudo. Dejstvo, da smo bili dve leti brez veljavnega NPJP in da ga ni nihče posebno pogrešal oziroma da se v javnosti ni zaradi tega nihče posebno razburjal, je spet simptomatično za neurejenost slovenske jezikovne zavesti in jezikovne politike.) Nova resolucija posveča poglavitno pozornost dvema problemskima sklopoma — jezikovnemu izobraževanju in jezikovni opremljenosti. Taka izbira pomeni delno krčenje področij, ki jih narekuje 4. člen ZJRS in ki jih je *NPJP 2007–2011* dosledno upošteval. Za utemeljevanje spremenjene zasnove sicer ni na voljo tako celovite analize jezikovnega položaja, kakršna je bila opravljena pri snovanju prejšnje resolucije, res pa sta navedena sklopa v novejšem obdobju izzivala največ strokovne in politične obravnave in bila podprta z nekaj zgovornimi podatki o stanju, ciljih in potrebnih ukrepih — glede izobraževanja npr. podpovprečni rezultati slovenskih petnajstletnikov na področju bralne pismenosti, težave pri vključevanju govorcev s posebnimi potrebami in otrok priseljencev, spori o zgodnjem poučevanju tujih jezikov, učenje in raba jezikov v visokem šolstvu (za slednje gl. npr. *Nacionalni jeziki v visokem šolstvu,* zbornik z mednarodne konference, ur. M. Humar in M. Žagar Karer, 2010); glede jezikovne opremljenosti pa vlada načelna enotnost o potrebnosti novega slovarja sodobne slovenščine (zastarelost SSKJ) in o preureditvi pravopisnih pravil, s primerjalno analizo je ugotovljeno zamudništvo v razvitosti in dostopnosti jezikovnih virov in tehnologij za slovenščino (korpusi, programska orodja za strojno prevajanje idr., grozeča digitalna vrzel).

Jezikovnopolitični nazor in vizija snovalcev nove resolucije narekujeta premišljeno in dejavno jezikovno politiko z upoštevanjem zgodovinske danosti in izročila ter s hkratnim odzivanjem na sodobne razmere. Slovenščina za svoje govorce »že doslej na marsikaterem področju rabe ni bila edina možnost; s povečanim svetovnim pretokom znanja, blaga, storitev in oseb ter še učinkovitejšim učenjem drugih jezikov pa se bodo možnosti izbire raznih jezikov za izpolnjevanje različnih sporazumevalnih potreb še širile. Ob tem mora slovenska jezikovna politika z ustreznimi ukrepi poskrbeti, da bo slovenščina pri domačih govorcih ostajala prevladujoča prostovoljna izbira v čim večjem obsegu zasebne in javne rabe, kjer in kolikor izkušnje kažejo, da so nekateri govorci slovenščine pripravljeni svoj materni jezik neupravičeno zapostavljati, pa se ne sme apriorno odpovedovati možnosti zavezujočega zakonskega predpisovanja rabe v določenih jezikovnih položajih /…/ Z ustrezno motivacijo naj bo slovenščina privlačna za učenje in rabo tudi pri čim več govorcih drugih jezikov, obvezna pa za vse tiste, ki se hočejo poklicno uveljavljati v javnem sporazumevanju ali sploh na jezikovno občutljivih delovnih mestih /…/ Osrednji cilj slovenske jezikovne politike je oblikovanje skupnosti samostojnih govork in govorcev z razvito jezikovno zmožnostjo v slovenščini, zadostnim

znanjem drugih jezikov, z visoko stopnjo jezikovne samozavesti in ustrezno stopnjo pripravljenosti za sprejemanje jezikovne in kulturne različnosti.« Pri govorcih slovenščine je zato treba »uzavestiti njeno polnofunkcionalnost ter s sistematičnim razvijanjem veščin, spretnosti in vednosti o sistemskih izraznih možnostih, ki jih ponuja slovenščina, vzgajati in spodbujati suverene, samozavestne in motivirane uporabnike slovenskega jezika, hkrati pa ga temeljiteje opremiti z vsem, kar za svoje delovanje potrebujejo vsi sodobni javni jeziki in njihovi govorci«, tj. s priročniki, računalniškimi orodji, terminološkimi in podatkovnimi zbirkami, elektronskimi knjigami, spletnimi jezikovnimi svetovalnicami ipd.

Za doseganje tako lepih in ambiciozno postavljenih ciljev je seveda potreben program s konkretnimi ukrepi, vendar je resolucija glede tega skopa. Podobno kakor je ZJRS za konkretizacijo dejavne jezikovne politike naročil sprejemanje nacionalnega programa, tako zdaj sprejeti nacionalni program daje (ministrstvu za kulturo in vladi) še dobro leto časa za izdelavo akcijskih načrtov (za jezikovno izobraževanje in jezikovno opremljenost). »Za koordinacijo priprave akcijskih načrtov in delovanja delovnih skupin skrbi Služba za slovenski jezik na Ministrstvu za kulturo, ki bo /…/ vsebinsko in kadrovsko primerno okrepljena.« Če pomislimo na sedanje varčevalne ukrepe in napovedano krčenje državne uprave, bo primerno kadrovsko okrepitev Službe za slovenski jezik težko doseči, s tem pa bi nova resolucija v marsičem ostala papirnat »program za sprejemanje programov«. Za nekatere cilje so potrebni operativni ukrepi vendarle že zadosti jasno določeni (s kazalniki uspešnosti in predvidenimi učinki pa tudi s predvidenimi nosilci in stroški), npr. za cilj *razumljiv uradovalni jezik in nadgrajevanje jezikovne zmožnosti javnih uslužbencev:*

»Ukrepi:

- dopolnjevanje in razširitev priročnika *Jezik in oblika dopisa v skladu s celostno grafično podobo državne uprave,* ki ga je izdalo Ministrstvo za pravosodje in javno upravo (Direktorat za organizacijo in kadre) po zgledu Evropske komisije (*Pišimo jasno*);
- dodatno jezikovno izobraževanje za javne uslužbenke in uslužbence in njihovo ozaveščanje o družbeni vlogi slovenskega jezika, med drugim tudi na specifičnih področjih, kot je neseksistična in spolno občutljiva raba jezika;
- ciljno jezikovno usposabljanje za javne uslužbence kot obvezni del pripravništva (Upravna akademija);
- izdelava kazalnikov za razumljivo in sprejemljivo javno in uradno sporazumevanje za potrebe različnih ciljnih skupin.

Kazalnika:

- dopolnitev priročnika,
- število dodatnih jezikovnih izobraževanj in ciljnih usposabljanj za javne uslužbence.

Predvidena sredstva: 100.000 EUR.

Predvideni učinki: izboljšanje razumljivosti uradovalnega jezika, njegova usklajenost s splošno sprejetimi jezikovnimi normami, povečanje števila javnih uslužbencev s temi zmožnostmi, večja in lažja dostopnost dobrin državljanom kot udeležencem uradnih postopkov.

Nosilca: MNZ (vključno z Upravno akademijo), GSV.«

Druga nevarna past nove resolucije je možnost strateškega poraza v visokem šolstvu glede na živahne razprave, kako težnjo po odličnosti uravnotežiti s skrbjo za razvoj in krepitev slovenščine tudi na tem področju (prim. zbornik *Akademski jeziki v času globalizacije,* ur. S. Starc, 2012). Med univerzitetniki niso redki zagovorniki stališča, da je zakonsko predpisovanje učnega jezika na univerzi odveč oziroma da bi morali odločanje o tem v celoti prepustiti univerzitetni avtonomiji, študentom pa v imenu akademske svobode priznati pravico do izbire, v katerem jeziku bodo študirali. Po drugi strani je izhodišče resolucijskih ukrepov majava domneva, da slovenske univerze in Republika Slovenija vendarle želijo v okviru nekoliko zavožene bolonjske reforme »ohraniti in nadalje razvijati slovenščino kot učni jezik visokošolskega izobraževanja in jezik znanosti, hkrati pa si želijo zagotoviti nemoteno mednarodno razsežnost svojega delovanja in mednarodno konkurenčnost«. Ena od poti bi bila lahko premišljena internacionalizacija, tj. strokovno utemeljena udeležba v mednarodni mobilnosti najboljših študentov in profesorjev, ne pa npr. kampanja za doseganje 20 odstotkov tujih študentov kot cilja (brez selektivnega sita zoper »izobraževalni turizem«, tj. brez izrecne zahteve po njihovi sposobnosti in resnosti, temveč za reševanje slovenskega demografskega primanjkljaja do leta 2020 in ob zdaj predimenzioniranem vpisovanju v visokošolsko izobraževanje — čez 70 odstotkov maturitetnih generacij). Sprejeta resolucijska priporočila za jezikovno ureditev visokega šolstva upoštevajo — poleg tečajev slovenščine za tuje študente in profesorje — možnost vzporednega izvajanja kakovostnih programov in izbirnih modulov v angleščini, posebej oblikovanih modulov v angleščini za izmenjavne študente (dostopne pa tudi domačim), koncepta diferencirane večjezičnosti po tujih zgledih (npr. simultano strojno prevajanje predavanj, dvojezične prosojnice ipd.) ter spodbujanja študentske solidarnosti in tutorstva. To je sad ostrih polemik in mučnih kompromisov, zato ga brez ustrezne jezikovne zavesti in volje političnih odločevalcev ne bo mogoče uveljaviti. Internacionalizacija bo kot pot do višje kakovosti izrazito okrnjena, če jo bomo razumeli unifikacijsko, tj. »zgolj kot implementacijo angleščine kot učnega jezika. Privesti bi morala do večjezičnosti in večkulturnosti, ne pa do zamenjave nacionalnih jezikov z *linguo franco*« (cit. po M. Golob idr. *Jezikovna politika slovenskega visokega šolstva,* Slavistična revija 2013; 399, 403). Če zmaga mnenje številnih univerzitetnih ljudi, da so predpisi o slovenščini kot učnem jeziku nesprejemljiva ovira za internacionalizacijo in doseganje odlične kakovosti študija (podobno kakor so nekateri gospodarstveniki in politiki predpise o obvezni rabi slovenščine razglasili za »administrativno oviro« pri uspešnem poslovanju), se bo kot najnovejši simptom neurejenosti slovenske jezikovne zavesti na široko uveljavila zdaj nakazana obrobna možnost, da bi celo slovenski predavatelji slovenskim študentom predavali po angleško (verižno gostujoči tuji predavatelji pa seveda sploh).

Dr. Peter Fister

Vloga in pomen sakralnih stavb v kulturni krajini

Vedno znova se pojavlja osnovno vprašanje, katere lastnosti danes določajo identiteto arhitekture in celotnega prostora, v katerem je stavbarstvo in v tem okviru tudi sakralne stavbe najmočnejša razpoznavna sestavina. Največkrat uporabljena metoda ocenjevanja gradenj, ki danes pogosto uporablja le poljubno izbrane sestavine, ima mnogokrat močan in negativen vpliv na tisto identiteto, s katero so bile sicer vedno določane osnovne vrednote arhitekture (in seveda celotnega stavbarstva) v znanem, realnem prostoru. S takim pristopom je hkrati onemogočeno uveljavljanje enega od temeljnih meril za ugotavljanje večje ali manjše ustreznosti kakršnegakoli posega v prostor, naj bo to nova gradnja, odstranitev ali ohranitev obstoječih stavb in s tem vrednotenje arhitekture kot najpomembnejšega dela določljivega prostora. Čeprav je človek v stoletjih z razpostavitvijo in oblikovanjem vseh vrst sakralnih stavb izredno močno oblikoval zlasti slovenski prostor, se to v današnjem času vse bolj pozablja in celo uničuje zaradi nepoznavanja teh vrednot.

Identiteta arhitekture in bivalnega okolja – skupaj s pojmom »humanizacija« – pa v resnici danes ponovno postaja ena od vrlin, s katerimi želimo kvalitetno ohraniti ali spremeniti naše bivalno okolje od sedanjega vedno bolj uniformnega, brezosebnega in le na kratkoročna ekonomska ali ozko politična merila vezanega v takega, ki bi bilo oblikovano po merilu človeka ter v skladu z naravnimi in kulturno zgodovinskimi danostmi. Da bi cilj dosegli, je treba v vseh strokah, ki se kakorkoli ukvarjajo s prostorom, spremeniti metode in cilje dela, obenem pa informirati in prevzgojiti javnost, ki se ne zaveda nevarnosti vedno večjega razosebljanja okolja, v katerem živimo. To naj bi bil izhodiščni cilj, h kateremu vodi pot v spoznavanje pomena in sestavin identitete oblikovanja prostora in tudi ohranjanja obstoječih ali gradnje novih sakralnih stavb v našem okolju.

V večini strok, ki se s tem ukvarjajo, temeljijo današnje metode vrednotenja arhitekture še vedno na zahtevi, da je najboljše le tisto, kar je mogoče meriti z najširšimi »svetovljanskimi« merili. Vse drugo, kar je relativno vezano na določeno okolje in prostor, pa naj bi bilo ali marginalno ali provincialno in zato brez vrednosti. Na ta način je seveda onemogočeno odkrivanje in varovanje resnične identitete prostora, saj so njene sestavine vse preveč enostransko določevane oziroma take metode omogočajo ovrednotiti le »individualno identiteto«, ki pa ni bila nikdar edina in temeljna sestavina prostora ter bivalnega okolja. Obenem tak pristop ne omogoča uveljaviti niti lokalne niti globalne vrednosti identitete, saj je medsebojno prepletanje teh dveh na videz ločenih meril temeljnega pomena za prihodnost kvalitetnega bivalnega okolja.

Danes tako ostaja vse prevečkrat neodgovorjeno vprašanje o vlogi sakralnih stavb kot o pojmu kulture, ki se je oblikoval in podedoval v našem prostoru kot ena najstarejših in najpomembnejših sestavin razpoznavnosti ter posebnosti naših kulturnih krajin. Na svojih upodobitvah značilnosti Kranjske dežele je to svetu predstavil že Valvasor. Tako je slovensko pokrajino označil pred leti tudi papež Janez Pavel II. ob svojem obisku Slovenije, saj je dejal, da prihaja v deželo, kjer je cerkvica na vsakem gričku. To dela deželo izjemno. In pojavil se je celo pojem »slovenska sakralna pokrajina«. Tudi slikar Maksim Gaspari je Slovenijo slikarsko predstavil v obliki ležečega dekleta s številnimi oblinami – grički, na vsakem od njih pa je cerkvica. Tu seveda ne govorimo o kiču, ampak o dejanskem stanju, ki pravzaprav prehiteva marsikatero preozko strokovno razmišljanje. Še več – gre za filozofsko razmišljanje o razmerju med kulturo in Cerkvijo, ki je bilo v tem našem prostoru vedno tudi gibalo kulturnega razvoja in umetnosti. Takoj se namreč postavi dodatno vprašanje, kakšno vlogo pa ima sakralna arhitektura danes v kulturnem loku, ki povezuje prebivalce s slovensko kulturno dediščino, in kakšen stik ustvarja v kontinuiteti te kulture.

V tem primeru namreč vse tisto, kar se ustvari , ni le stilno določljiva umetnost, ampak so tudi vse stvaritve, ki to celovitost omogočajo. Seveda pa je to tudi vsa kulturna dediščina, v njenem okviru pa zlasti sakralno stavbarstvo.

Že kratek pregled razvoja našega dela Evrope pokaže, kako je ob upoštevanju splošnih in hkrati skupnih kulturnih ali umetnostnih meril širše evropske regije v različnih obdobjih nastajala tudi tista posebnost našega narodnega prostora. Z različnimi sestavinami sakralne arhitekture – od samostanskih kompleksov, preko cerkva do malih kapelic, znamenj in križev – je v zgodovini ustvarila edinstveno kulturnokrajinsko podobo dežele in v njej tudi množico lokalnih prostorskih identitet.

Najpomembnejšo »uvoženo« arhitekturo, ki jo v okviru stavbarstva že smemo imenovati s tem pojmom, je iz širšega evropskega prostora v naše kraje prinesla Cerkev v zgodnjem srednjem veku. V stoletnem boju za prostor in lastništvo zemlje ter s kmeti na njej je najprej gradila le skromne cerkvice. Končno je z gradnjo samostanov utrdila svojo pomembno vlogo najprej v tedaj najpomembnejšem delu celotnega slovenskega prostora, tj. na Koroškem. Za naše kraje pa je bilo bolj kot graditev posebnosti raznih uvoženih primerov arhitekture pomembno, kako so se te tuje oblike vključevale v najširšo zavest o lepem stavbarstvu. V tem času se je namreč začela živahna gradnja velikih škofijskih, prafarnih in mestnih cerkvenih stavb, po njihovem zgledu pa tudi malih podeželskih cerkvic ter posebnih okroglih kostnic kot posebnih označevalcev v prostoru.

Zato so postale cerkvene stavbe v 13. in 14. stoletju po eni strani nosilke razlik v socialni pripadnosti arhitekture, po drugi strani pa so začele vse močneje sodelovati pri oblikovanju krajinske podobe. S tem se je v srednjem veku v resnici »rodila« slovenska kulturna krajina. V slovenskih deželah so v tem času velike zidane cerkve označevale pomembnost prostora (fara, mesto, samostan), male vaške cerkvice naprednost kmečkega okolja, okrogle kostnice pa značilnost posebnega, morda že celovitega »slovenskega« prostora. V 15. stoletju je cerkvena arhitektura skupaj z grajsko le delno sledila gotski modi, ker je bila gradnja ali prenova sakralnih stavb v veliki meri povezana s problemom varstva pred Turki. Predvsem utrjene cerkve – tabori, ki so jih gradili v veliki večini kmetje, so postali posebna vrednota, ki je pomembno izoblikovala slovensko narodno območje. Žal so mnoge cerkvene utrdbe oblastniki s cesarsko podporo v 16. in 17. stoletju kar podrli, ker so se bali njihovega vpliva. Tedaj so prvič načrtno uničevali specifično slovensko kulturno krajino, prepleteno s sakralno arhitekturo.

Čeprav so že v srednjem veku zunaj naselij začeli graditi zidana ali kamnita znamenja, ki so sooblikovala krajinske značilnosti, so jih v času protestantizma celo odstranjevali ali preprečevali njihovo postavljanje zaradi neusklajenosti z novimi merili. Podobno je to, žal, storila tudi katoliška Cerkev, ki je v istem obdobju porušila večino za slovenski prostor tako značilnih okroglih kostnic, češ da so preveč podobne »poganskim« svetiščem. Obdobje med srednjim vekom in novim vekom je torej hkrati z iskanjem novih možnosti uničevalo nekatere posebnosti sakralnih stavb, ki so jih gradili kot sooblikovalke kulturnih krajin slovenskega prostora. A nekaj teh sestavin je vendarle ostalo in so tako še danes hkrati z novejšimi zelo pomemben del slovenske krajinske identitete.

Od 17. stoletja dalje so tudi v navezavi z dotedanjimi cilji graditi nekatere cerkve na posebej vidnih mestih v največji meri začeli razmišljati predvsem o njihovem vplivu na oblikovanje pokrajine in hkrati opozarjali na likovne vrednosti ter posebnosti v njej. Vse bolj so se nove sakralne stavbe gradile le delno po naročilu cerkvenih oblasti, ampak tudi ali predvsem kot želja prebivalcev ali celo posameznikov, da bi si tako oblikovali posebnosti svojega okolja. Cerkvam so začeli dodajati visoke stolpe ali jih nadgrajevati kot izrazite krajinske dominante, vse bolj pa so se hkrati uveljavljale želje, naj bi se vsaka manjša ali večja pokrajinska enota a razpoznavala po posebnostih sakralnih stavb kot prostorskih znamenj.

Najbolj so bile poznane različne posebnosti oblikovanja in vloge v pokrajini pri gradnji novih znamenj na poljih in kapelic. Gradili so jih v obliki malih kapelic z razširjeno streho (vedrilni križi), kamnitih stebrov z odprtino za svetilko (vaški svetilniki ...), na Primor-

skem pa so kamnoseki izdelovali kamnite križe, stebre s kipom na vrhu ali celo v obliki kamnitih vaških oltarjev. V notranjosti slovenskih dežel so postavljali zidane stebre z razširjeno kapelico na vrhu. Značilno so jih oblikovali tudi v okviru manjših regionalnih krajin. Tako se je v obdobju baroka izoblikovala značilna krajinska identiteta, ki je kljub kasnejšim stilnim ali politično-upravnim spremembam še danes razpoznavna.

Vendar je bolj kot baročni okraski ali barve na cerkvah, kapelicah ter znamenjih in križih, ki so jih morda izdelovali poleg domačih tudi tuji mojstri, pomembno predvsem to, kakšno vlogo je imela vsaka od sakralnih stavb v prostoru. Če so cerkve postavili na najlepših delih pokrajine, so dobile tudi dopolnitve z velikimi zvoniki, kapelice pa z izjemnimi freskami ali kipi. Postati so morale pravi »vodiči« skozi prostor. Človeku so morale dati poseben občutek, da ga prostor sam vodi k neki končni, najlepši obliki. Tak cilj doseganja posebne vloge sakralnega stavbarstva v oblikovanju bivalnega okolja je vztrajal vse do 20. stoletja, ko so se zaradi posebnih dogajanj in političnih sprememb pojavile tudi težnje po uničevanju teh značilnosti ali pa so jih hoteli zamenjati s povsem drugačnimi prvinami.

A končno se je vendarle začela uveljavljati ideja o ohranjanju kulturne dediščine. Hkrati s tem je nastajala tudi vse močnejša potreba po poglobljenem spoznavanju vzrokov in rezultatov nekdanjega razvoja krajinske identitete in v povezavi z njo seveda tudi ugotavljanju vloge sakralnega stavbarstva kot enega njenih najpomembnejših oblikovalcev.

Vsa stoletja izoblikovanja slovenskega prostora, ko so vzporedno s sakralnimi stavbami v osrednjem delu našo izjemno krajinsko podobo ustvarjali tudi kozolcii, je bila poleg cerkvenih krajinskih poudarkov zelo pomembna gradnja t.i. poljskih znamenj in kapelic vseh vrst. Tako je posebna krajina začela nastajati tudi v Pomurju, kjer so jo oblikovali zlasti značilni leseni križi. Leseni križi s kipom Križanega in v Pomurju tudi Marije, vseh vrst zidani ali kamniti stebri, na vrhu pokriti s strešico in bogato poslikani, male in velike kapelice, nekatere že kot prave cerkvice, ki so jih gradili in poslikavali največji mojstri, so deželo krasili ob poteh, ki so jih spremljali tudi drevoredi sadnega in drugega drevja, podobno kot v grajskih vrtovih. Postali so tisto plemenito dopolnilo, ki je razveseljevalo človekov pogled, mu govorilo o posebnostih domačega ali tujega kraja, mu služilo kot kažipot in hkrati dodajalo tiste duhovne vrednote, ki jih je človek iskal tudi v vseh drugih oblikah sakralne arhitekture. Pogrebci so se s krsto ustavljali ob vsakem znamenju na pokojnikovi zadnji poti, romarji so potovali od znamenja do znamenja, popotnik se je ravnal po njih, da ni zašel, domačin se je pred vsakim odkril in pokrižal, včasih pa so nastali tudi zaradi posebnih ciljev, kako oblikovati in določiti krajevno ali regionalno kulturno krajino. Le v Brkinih sakralna znamenja niso postala nepogrešljivi del pokrajinske podobe.

Nekaj posebnosti v povezavi z vlogo sakralnih stavb v krajini še dodatno podpira oceno, kako je bilo sakralno stavbarstvo za slovensko kulturno krajino od 15. stoletja dalje resnična posebnost tudi v širšem evropskem prostoru. Ob poti romanja »na štiri gore« na Koroškem, ki morda izvira še iz poganskih časov, so nanizali slopaste kapelice s strmo streho in lesene križe. »Konjeniško« procesijo po polju pri Komendi so usmerjala nenavadna trikotna znamenja, katerih postavitev v pokrajino je morda naročil celo Peter Pavel Glavar.

Morda najbolj posebni pa so razlogi za postavitve »križev«, kot imenujejo večino znamenj, na Koroškem. V 15. stoletju zgrajeno poslikano znamenje pred vasjo v Štefanu ob Zilji so npr. poimenovali »križ na smrt obsojenih«, ker je označeval mejo sodne oblasti gradu Aichelberg in je dejansko pomenil mejo, ki so jo lahko izrabili tudi tisti, ki so se želeli izogniti kazni za svoje prestopke. Okrog vasi Št. Jurij na vinogradih v Podjuni je še danes pred vasjo na vsaki poti zidano znamenje, ki je nekoč določalo mejo, do katere so smeli fantje iz sosednjih vasi prihajati k vaškim dekletom »v vas«. Mnogi »križi« so v vsem slovenskem prostoru in še posebej na Koroškem nastali na določenih delih pokrajine tudi v povezavi s posebnimi dogodki tako dobili tudi posebna imena. Svojevrstno zgodovino ima za seboj tudi v podjunsko pokrajino med letoma 1761 in 1772 načrtno zgrajena romarska cerkev Božjega groba na Humcu sredi ravnine s kapelicami, opremljenimi s slovenskimi napisi vzdolž romarske poti. Domačini so jo zgradili kljub nasprotovanju tamkajšnje Cerkve in končno jo je namesto krajevno pristojnih cerkvenih oblasti smel posvetiti le ljubljanski škof. Prav za Podjuno velja, da je v njej stoletja nastajala značilnost pokrajine, ki so jo izoblikovale za ta prostor značilne sakralne stavbe.Pravijo, da dokler bodo po Podjuni stali njeni »križi«, toliko časa bo to še Podjuna.

Podobne ugotovitve o visoki in zelo značilni vrednosti pravilnega razumevanja vloge sakralnega stavbarstva v slovenskih lokalnih, regionalnih in najširših krajinskih enotah so, ali bi vsaj morale biti, sestavni del našega razmišljanja in načrtovanja prihodnosti. Vendar soe v 20. stoletju na to začeli ali pozabljati ali so to neustrezno razumeti le kot ozek izbor umetniških dosežkov, ki pa naj danes ne bi več sooblikovali širšega prostora. Tudi cela vrsta načrtno odstranjenih ali oskrunjenih skozi stoletja grajenih najpomembnejših delov kulturne krajine je vzrok, da se tako izjemna dediščina izgublja, ker ljudje o tem niso seznanjeni.

Med sodobnimi načrtnimi uničevalci sestavin kulturnih krajin s slovenskimi posebnostmi so seveda najprej ideološki in politični predsodki, značilni za 20. stoletje. Tako so po nemški zasedbi sosednje Avstrije že pred drugo svetovno vojno ob pomoči politično usmerjenih »strokovnjakov« razvili teorijo, po kateri naj bi bil velik del slovenskega prostora v resnici nemški in da zato sploh nima svoje lastne tipologije stavbarstva, ki bi oblikovala krajinske značilnosti. Isto je počela Italija okrog druge svetovne vojne in še po njej. Po koncu te vojne pa so politično utemeljevali negativni odnos do Cerkve na Slovenskem in skušalirazvrednotiti sakralno arhitekturo. Z odstranjevanjem sakralnih objaktov (zlasti na Kočevskem ...) so popolnoma zanikali nujnost ohranjati tako značilnega oblikovalca slovenske krajine.

Posebno vprašanje pa so tudi merila, po katerih so po drugi svetovni vojni gradili (in se še gradijo) nove (moderne) cerkve na Slovenskem. V njih se namreč razen redkih izjem ne opazi več cilj, da naj bi kot nekoč cerkvena arhitektura postala spet merilo lepega, kulturnega, kar v slovenskih razmerah pomeni tudi merilo domačega, razpoznavnega in vzora za okolje.

V zvezi s tem je prišlo tudi osebnih izkušenj glede ciljev, da je treba odkrivati in javnosti ter strokam posredovati pozabljene ali zamolčane vrednote, ustvarjene v preteklih stoletjih, brez katerih ni mogoče za prihodnost zagotoviti kvalitete bivanja niti ne bo več mogoče biti ponosen na posebnosti in izjemne vrednote slovenskega narodnostnega prostora. Take »izkušnje« so se začele že v danes ne tako daljnih 60. letih, ko sem komaj po nekaj mesecih izgubil svojo prvo službo, ker sem kot arhitekt, zaposlen na občini, dokazal, da se ob dominantno postavljeni cerkvi v starem mestnem jedru ne sme zgraditi visoka stolpnica, ki naj bi prevzela vlogo cerkvenega zvonika. Ker sem to uspel doseči, saj se je tako ohranil izjemen del kulturne dediščine, sem kot arhitekt vedno negoval kot osnovni cilj svojega strokovnega dela. Z raziskovanjem in objavo rezultatov v monografijah in člankih, na posvetovanjih in kongresih ter predvsem v okviru pedagoškega dela na Fakulteti za arhitekturo je nastajala dolgoletna izkušnja s pozitivnimi pa tudi negativnimi primeri.

Kot vzorec takega primera sem v drugi polovici 80. let izdelal študijo z naslovom »Arhitektura in cerkvene stavbe na Slovenskem v drugi polovici 20. stoletja«. V Sloveniji so objavo večkrat zavrnili, zato jo je smel objaviti le prednik pričujoče revije *Celovški Zvon* leta 1986 (št. IV/10 in IV/11). Vzrok za zavrnitev objave v Sloveniji je bila v študiji dokazana ugotovitev, da je bilo kljub tedanjim trditvam, da cerkvene stavbe niso nič več pomembne za okolje, v tistem času največ obnovitvenih in vzdrževalnih posegov opravljenih na cerkvah – vse pa so podprli ali izvajali prebivalci okoliških krajev, ki so jim prav cerkvene stavbe največ pomenile kot vrednota njihovega bivalnega okolja.

Seveda pa je mogoče našteti tudi dovolj pozitivne rezultate. Tako je leta 1993 Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije financiralo obsežno raziskavo o arhitekturnih krajinah in regijah Slovenije, izdelano na Fakulteti za arhitekturo. Postala je izhodišče za novo zakonodajo o urejanju prostora kot »kriterialni okvir in pomembna strokovna podlaga za prostorski red države«.

Žal ne v slovenskem okolju, ne v delu Avstrije, Italije in tudi Hrvaške, s katerimi je kot slovenska posebnost tudi v širšem evropskem prostoru povezan pomen vloge vseh oblik sakralne arhitekture kot zelo značilnega in posebnega temelja oblikovanja kulturne krajine, še vedno ni dovolj razumevanja za vse doslej raziskane in objavljene ugotovitve. Tako je nastal tudi ta prispevek s posebno željo, da bi se ti izsledki uveljavili v vseh okoljih. Navedbe podrobno dokumentiram v priloženem izboru literature, posebej pa jih bom kmalu utemeljil ob načrtovani razstavi s predavanjem v Katoliškem domu prosvete Sodalitas v Tinjah na Koroškem v začetku leta 2014.

Izbor literature:

Fister, Peter. *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.

Fister, Peter. *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.

Fister, Peter. »Arhitektura in cerkvene stavbe na Slovenskem v drugi polovici 20. stoletja (I).« *Celovški Zvon* IV/10 (1986): 55–65.

Fister, Peter. »Arhitektura in cerkvene stavbe na Slovenskem v drugi polovici 20. stoletja (II).« *Celovški Zvon* IV/11 (1986): 47–62.

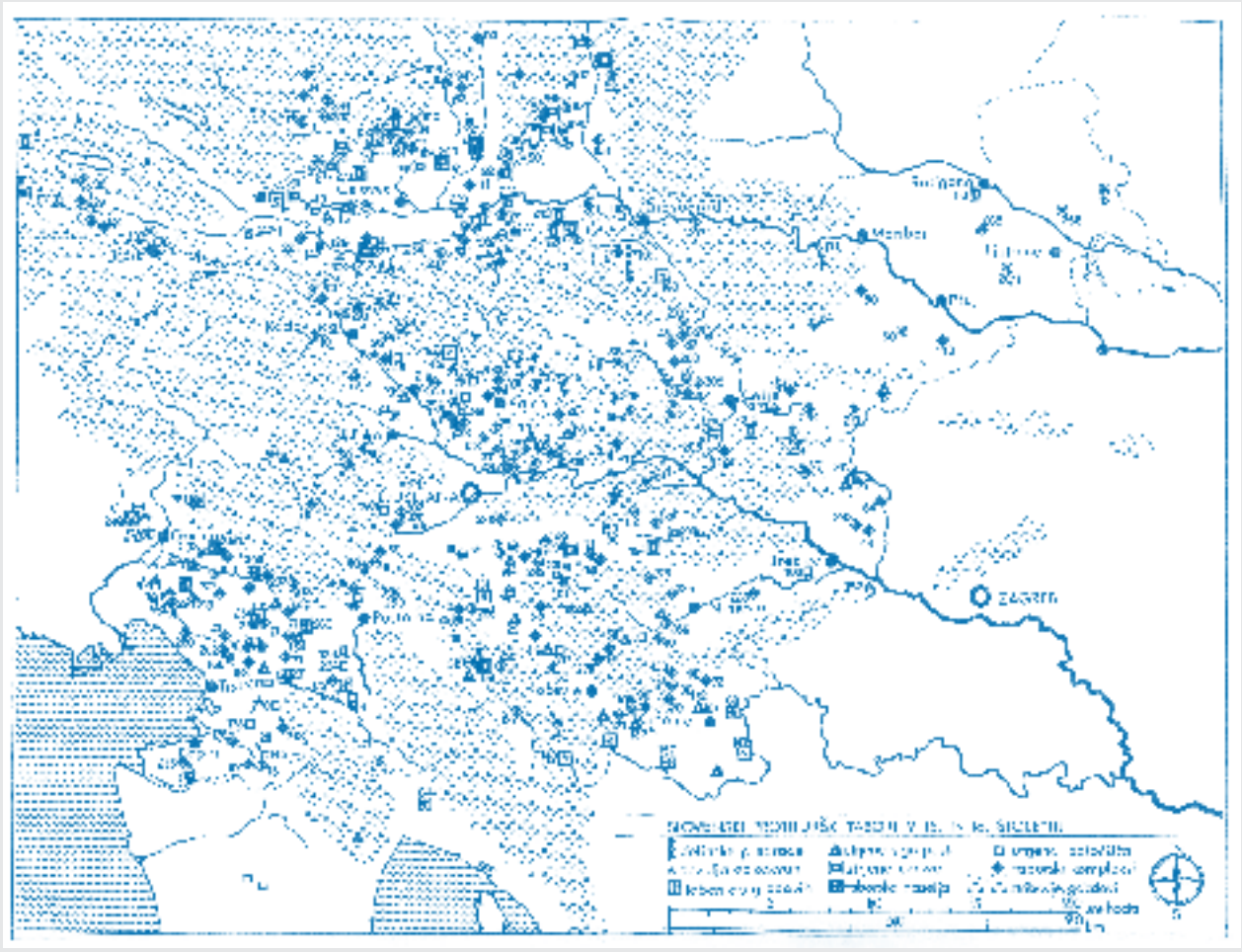
Fister, Peter. »Arhitektura Zilje, Roža, Podjune.« *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni*. 31–43. Celovec: Mohorjeva založba, 1989.

Fister, Peter. »Koroška arhitektura.« *Celovški Zvon* VII/22 (1989).

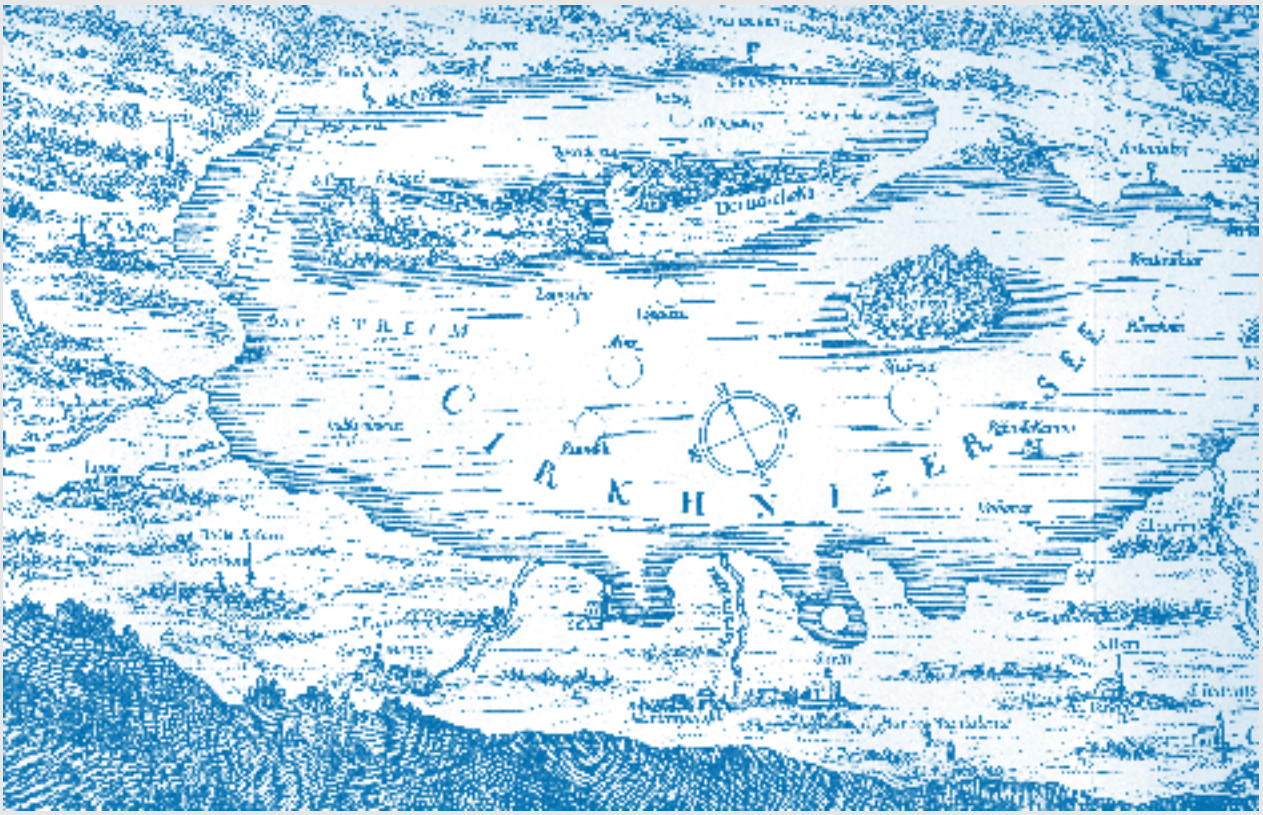
Fister, Peter. »Prostorska dediščina, nova spomeniška vrednota.« *Varstvo spomenikov*. 27–57. Ljubljana: Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1992.

Fister, Peter. »Vloga sakralne arhitekture v prostoru.« *Sakralna arhitektura v slovenskem prostoru – danes*. 81–90. Celovec, Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo UL, KKZ, 1999.

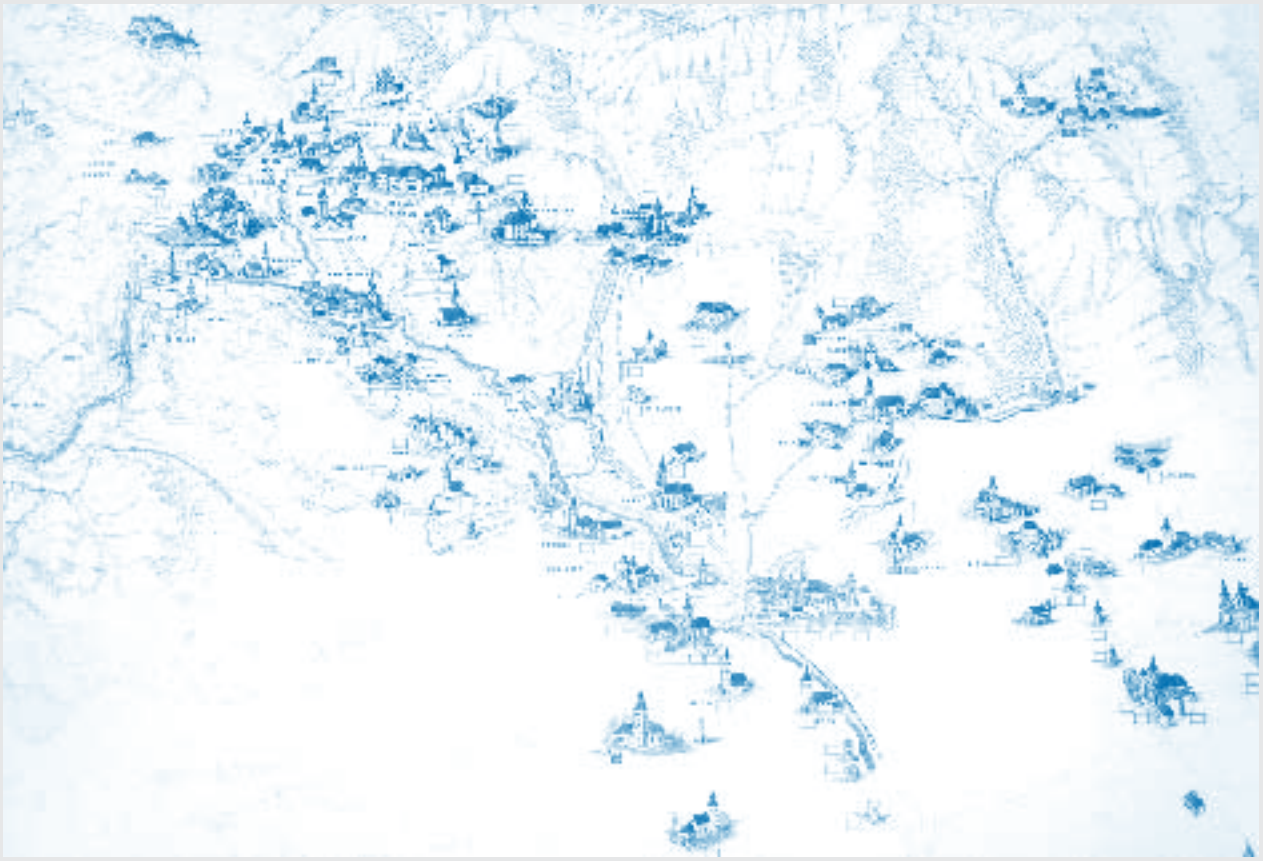
Fister, Peter et al. *Arhitekturne krajine in regije Slovenije*. Ljubljana: RS Ministrstvo za okolje in prostor, 1993.

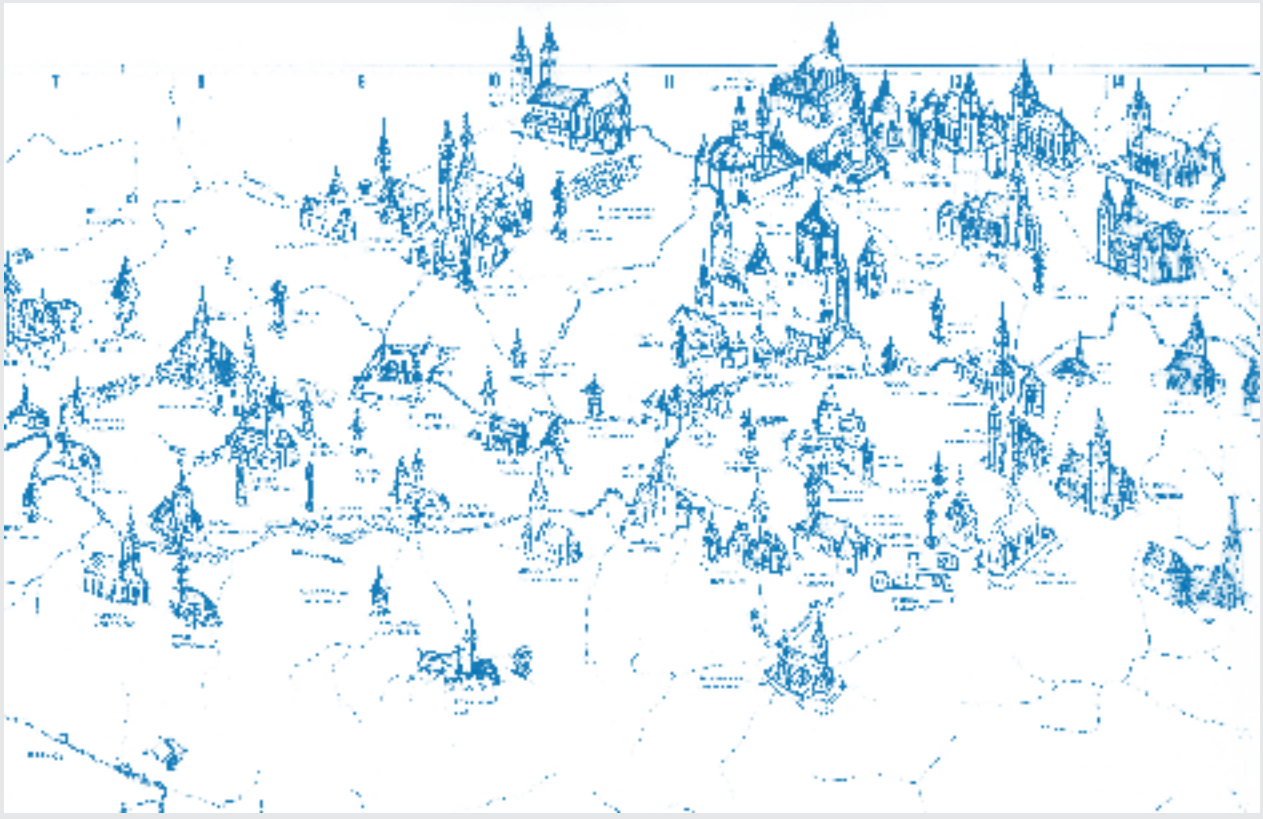
Karta protiturških taborov – v Evropi izjemen primer oblikovanja krajine. P. Fister

S cerkvami označene posebnosti kulturne krajine v 17. stoletju. J. W. Valvasor

Značilne pokrajinske dominante Gorenjske. P. Fister

Sakralne stavbe kot najbolj značilne sestavine kulturne krajine Podjune in Roža. P. Fister

Znamenje »Križ na smrt obsojenih« iz 15. stoletja v Štefanu na Zilji. P. Fister

S cerkvico, znamenjem in monogramom sv. Marije na hiši izoblikovana podoba v Stari vasi na Koroškem. P. Fister

Eden od podjunskih »križev« pred vasjo Št. Jurij na Vinogradih, ki označuje prostorsko mejo naselja. P. Fister

Prof. France Pibernik,
literarni zgodovinar

Foto: Alenka Veber

Po osamosvojitvi bi morali napisati novo literarno zgodovino

Pred dvema desetletjema se je razvil v enega od osrednjih sodelavcev Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, če se naslonimo na besede akademika Franceta Bernika. Vendar se France Pibernik nima za literarnega zgodovinarja, na svoje delo gleda kot na književno raziskovanje. Je avtor monografij o Francetu Balantiču, Antonu Vodniku, Ivanu Hribovšku, ureja tudi zbrano delo Vladimirja Truhlarja, pripravil je dokumentarno monografijo o Jožetu Udoviču, v teh dneh tudi o Balantiču. Pibernik, septembra je dopolnil 85 let, je izvrsten poznavalec zdomske, prepovedane in zamolčane pa tudi prezrte književnosti. Kot pravi v pogovoru, so ga že od vsega začetka zanimala ozadja umetniškega ustvarjanja, narava in značaj ustvarjalca. V ozadja ustvarjanja je segel najgloblje, ko je do potankosti pregledoval grmado gradiva o slehernem avtorju, ki ga je urejal za Zbrana dela, in ko se je pozneje loteval pisanja posameznih monografij. Moti ga, ker novi rodovi slovenistov še nekaj časa ne bodo odpirali generalnih problemov slovenske literarne zgodovine.

»Kadar pesnik govori ali piše o poeziji, je deležen čudnih prednosti in čudnih omejitev.« Lahko to misel T. S. Eliota, omenjali ste jo pred desetletjema, uporabite zase?

Bistvena in izhodiščna prvina ustvarjanja je navdih, ki je pesniku navržen, poleg tega se znotraj ustvarjalnega procesa pojavljajo plasti iz podzavesti, ki bi jih sicer nikoli ne dosegli z racionalnimi pristopi. Brž kone pa prav v podzavesti delujejo zaviralne sile, ki ne dopuščajo na dan doživljajem takšne ali drugačne travmatične narave. Poleg tega v takih primerih tudi zavest sama preprečuje na poti v javnost stvarem, ki so in ostajajo pesnikova skrivnost. Ta pa se pojavlja kvečjemu lahko samo posredno v metaforičnih izpeljavah.

Ste pri sedmih pesniških zbirkah, zadnja je izšla pred trinajstimi leti, sklenili pesniški opus?

Glavna občutja in bistveni problemi, ki so me tako ali drugače silili v pesniško izpoved, sem pravzaprav sklenil z zbirko *Odzvok*, saj je zbirka *Ajdova znamenja* le osebna antologija. To, kar sem objavil v zadnji zbirki *Svetloba timijan*, je pa že izzvenevanje in je sestavljena iz liričnih drobcev, ki so se mi nabrali v mapi, in ki se tudi pozneje niso še čisto prenehali utrinjati. Je pa res, da je z mojim literarnim raziskovanjem imenitnih slovenskih avtorjev nastopil nov moment, namreč, ob poglabljanju v dela takih pesnikov, kot so Anton Vodnik, Jože Udovič, France Balantič ali Vladimir Truhlar, se mi je bogatil izjemen duhovni prostor, ki mi je zapolnjeval velik del notranjih nagnjenj.

Vaše monografije pozabljenih ali zamolčanih pesnikov – pa ne le teh – so napisane napeto in berljivo, kot so kritiki hitro opazili. Pesnikom, ki ste jih omenili, ste se več kot oddolžili. Tu ste se, tako dokazujete s svojim delom, našli ...

Mene je v zanimanje za umetnost potegnilo slikarstvo, ki sem ga začel odkrivati pri petnajstih letih, šele potem sem zašel v literaturo. Pri tem so me že od vsega začetka zanimala ozadja umetniškega ustvarjanja, torej narava in značaj ustvarjalca. Zastavljal sem si vprašanja, kdo je človek, ki zmore vse to. Marsikaj se mi je neposredno odkrivalo, ko sem si v poznejših letih dopisoval z mnogimi pesniki, pisatelji in dramatiki, še bolj pa ko sem opravil številne pogovore in spoznaval tudi del njihovega zasebnega življenja. Najgloblje pa sem segel v ozadja ustvarjanja, ko sem do potankosti pregledoval grmado gradiva o slehernem avtorju, ki sem ga urejal za zbirko *Zbrana dela*, in ko sem se pozneje loteval tudi posameznih monografij.

Nekje ste zapisali, da se komaj zavedamo, koliko imen iz naše literarne preteklosti izginja v pozabljenje, čeravno so s svojim ustvarjanjem zaznamovali svoj čas. Kar nekaj vam jih je uspelo – vsaj deloma, pol stoletja je opravilo svoje – vrniti v spomin. Kaj pa je še treba postoriti?

Večina zamolčanih imen, tako matičnih kakor zdomskih, je v kakšni koli obliki prišla vsaj v register slovenske književnosti, v različne preglede in leksikone, vendar dokler avtor v domovini ni natisnjen vsaj v izboru, o njem ne vemo bistvenega, ker ne poznamo njegovega dela. Tako pogrešam natis pesniške zbirke Staneta Bračka, Minattijevega študijskega kolega na medicini v letih 1943/44, žal je po vojni končal v Kočevskem rogu, prav tako bi morali natisniti črtice in novele Saše Jermana, ki je prezgodaj umrl v angleškem begunstvu, in Lojzeta Novaka, argentinskega zdomca.

Zakaj zdomska književnost po vašem mnenju presega književnost v domovini? Glavni tok literarne vede jo sicer še zadržuje bolj na obrobju.

Temelj zdomske književnosti je bil postavljen na našo literarno tradicijo, ker so v zdomstvo odšli nekateri že oblikovani pisci in tam spodbudili literarno ustvarjanje, rod pisateljev, ki je v domovini komaj zastavil pero, pa se je znašel v demokratični zahodni kulturi in mu je bila dostopna vsa sodobna svetovna literatura, medtem ko smo v matici živeli za železno zaveso in so odmevi svetovne književnosti prihajali z veliko zamudo in z omejitvami. Tako so posamezni zdomski avtorji našli zglede pri aktualnih literarnih delih in tako vstopali v sodobne ustvarjalne tokove. Samo en primer. Vrhunski slovenski pisatelj Ciril Kosmač je v letih 1956/57 revijalno objavljal roman *Balada o trobenti in oblaku*. Kosmač je slovel po izjemnem pisateljskem slogu, izjemnih dialogih in je v *Baladi* uporabil zelo moderno kompozicijsko varianto dvojnega časa, kar je gotovo izjemen prispevek v slovenski prozi tistega obdobja, toda če postavim v ospredje glavnega junaka, to je bil Temnikar, vidim v njem predvsem samo tipičnega konvencionalnega, premočrtnega nosilca tako imenovanega pozitivnega socrealizma. Če mu sopostavimo roman Zorka Simčiča *Človek na obeh straneh stene*, izšel je leta 1957 v Buenos Airesu, v njegovem glavnem junaku prepoznavamo sodobnega junaka, vsega vpetega v razsulo povojnega sveta in s poglobljeno značajsko upodobitvijo, ki povzema enega najtežjih vojnih in povojnih slovenskih družbenih problemov.

Ste tudi sami prek meje tihotapili zdomske knjige? Draga Jančarja so zaradi tega v sedemdesetih letih zaprli.

Kakšno malenkost kdaj med kakšnim sindikalnim izletom čez mejo, ko so bili cariniki bolj pozorni na druge, bolj vidne stvari, kavo, kavbojke, nobel škornje ... Z zdomsko literaturo sem se prvič srečal v slovenski knjigarni na Travniku v Gorici, kamor sem z maloobmejno prepustnico v letih 1957/58 lahko nekajkrat potoval, ko sem služboval na nižji gimnaziji na Dobrovem v Goriških Brdih. Z največjim zanimanjem sem prelistaval revijo *Meddobje*, a se ne spomnim kakšne konkretne stvari, razen njene prepoznavne naslovnice. Drugo izdajo Balantiča (Buenos Aires, 1956), mi je v borši med rižem in kavo iz Trsta prinesla tašča, sam pa sem poleti 1958, ko sem v Avstriji obiskal grob brata duhovnika Avguština, v knjigarni v Lienzu naročil nekaj izbranih naslovov in prosil, da so mi jih poslali po pošti. Vse sem prejel, res pa je, da je bila samo visoka literatura, denimo T. S. Eliot. Ko sem začel sistematično zbirati gradivo o prepovedanih avtorjih, sem veliko večino našel v tako imenovanem D-depoju rokopisnega oddelka NUK, posamezne izvode pa so mi posredovali posamezniki.

Ob 70. obletnici Balantičeve smrti (24. novembra 1943) ste pripravili dokumentarno monografijo, izšel je tudi ponatis dopolnjenega zbranega dela. Očitno svojega raziskovanja pesnika, čigar poezija vas je prevzela, še niste sklenili. Ste si pomagali tudi z gradivom Službe državne varnosti, ki ga je Sova v zadnjih letih izročila državnemu arhivu?

Obvezno je bilo treba pregledati vse arhive, ne samo osrednjega. Tako sem zgodaj poskusil v arhivu nekdanje Udbe, prav tako v cekajevskem. Tam zlepa nisem kaj dobil, kdaj pa nehote odkril kakšno stvar, ki me je popeljala za korak naprej. Zelo bogat je dosje Mirka Javornika. Prav do dokumentov o Balantiču se je bilo najtežje prebiti. Zaman sem vpraševal, dolga leta nisem nič dobil, čeprav so gradivo imeli. Šele po dvajsetih letih se je odprlo, a pisalo se je že leto 2004, ko sem končno dobil zelo povedne zapisnike Službe državne varnosti, ki so zadevali predvsem pesnikovo literarno usodo.

Bi lahko našli še kaj, kar bi nas presenetilo?

Presenečenj najbrž ne bo več, ker neposrednega gradiva o Balantiču tako ni bilo veliko, ni jih pa mogoče povsem izključiti. So namreč še bele lise, ki bi jih bilo morda mogoče pokriti s sekundarnim gradivom, vendar trenutno ni nobenega neposrednega motiva za brskanje po arhivih. Morda se bo pojavila priložnost, da bom kdaj pregledal zapisnike sej centralnega komiteja partije iz let 1966/68, torej iz časa, ko so tam odločali o usodi Balantičeve zbirke. Upam, da so zapisniki ohranjeni. Mnogo težje je misliti, da bi kje odkrili Balantičeva pisma Francetu Kremžarju med februarjem in marcem 1941. Shranjena so bila v Kremžarjevi hiši v Mostah, ker pa jo je zasedla lokalna Udba, je ključno vprašanje, ali so se tista Balantičeva pisma po kakšnem naključju ohranila v kakšni zaprašeni mapi. Kakšno malenkost bi morda našel v zapuščini Eda Brajnika, znanega vosovca Štefana, Balantičevega prijatelja iz kamniških osnovnošolskih let. Brajnik se je tudi po vojni zanimal za Balantičevo usodo, in vsaj na enem dokumentu Službe državne varnosti najdemo pripis: »*V vednost Brajniku.*«

»Slovensko partizansko gibanje ni sprejemalo teze o podreditvi umetnosti politiki. Ko je kdo začel govoriti v tej smeri, so nastale polemike.« Drži ta teza pesnika in umetnostnega zgodovinarja Miklavža Komelja?

Na znamenitem srečanju partizanskih umetnikov v Semiču januarja 1944 je izbruhnila slovita »partizanska breza«. Slikarji so se spraševali, ali bo po vojni dovoljeno slikati tudi take stvari, kot je lirična breza. Ko je bil septembra 1944 ustanovljen Slovenski umetniški klub, so se člani s predsednikom Josipom Vidmarjem na čelu izrekli proti »partizanski brezi«, ker je preočitno ožila oziroma onemogočala svobodo ustvarjanja. Vendar ne smemo pozabiti, da se je po

vojni teza o partizanski brezi izvajala pod različnimi poimenovanji, je pa Boris Kidrič med drugim obljubil, da bodo slavcem pustili njihove pesmi, kaline pa bodo naučili peti po novem. Pa se niti Kidrič tega ni držal, kaj šele vsi podrejeni, ki so usmerjali povojno slovensko umetnost. Vladala je namreč sovjetska doktrina Ždanova. Okvirno je bila določena snov, seveda partizanska in vojna tematika. Okvire umetnosti je od zgoraj določala politična struktura in vsa razpoložljiva propagandna mašinerija je zlasti dosledno zavračala sleherno zahodnoevropsko umetnost kot škodljivo socializmu. Zahodna kultura je k nam prihajala počasi in v drobcih.

Že omenjeni pesnik se čudi trditvam, da naj bi bila Balantičeva poezija bolj »čista« in »nadčasovna« od Kajuhove prav zaradi distanciranosti od družbenega dogajanja. Sam vidi stvari prav nasprotno: Kajuh presega svoj čas prav zato, ker se je v njem tudi kot pesnik totalno angažiral in je v revolucionarnem boju vzel nase njegova protislovja. Balantič pa ostaja ujet v svoj čas zato, ker se v njem ni znal in ni mogel orientirati. Kako se v vaši primerjavi odrežeta ta dva pesnika?

Destovnik in Balantič – to sta dva zelo različna nazorska svetova. Destovnik je bil že pred vojno dejaven marksist in se je med vojno neposredno vključil v ilegalno delo v Ljubljani, delal kot vosovec, v jeseni 1943 pa se je pridružil 14. diviziji kot vodja kulturne skupine. Vsa njegova poezija je družbeno angažirana, tempirana na neposredne okoliščine in bila kot taka po vojni visoko cenjena, vendar ni nikoli segla čez začrtane okvire. Zato nikoli ni delovala kot novum v slovenski poeziji, ampak vedno le kot vrh partizanske pesmi in je ostala samo to. Balantič je prvotno pripadal zmerni katoliški strani, kar je mogoče zaslediti v religiozni tematiki tudi že zgodnjega obdobja, bistvo njegove poezije pa je v poglobljeni izpovedi, v kateri izraža tragično stisko vojnega časa, vendar je nikoli ni povezoval z vojnimi dogodki, niti takrat, ko je stopil med vaške stražarje, niti ne, ko je kot domobranski narednik zavestno stal na strani protikomunističnega boja. Tako je njegova poezija ostajala zgolj in samo v okvirih sodobne poetike. Kot izpoved pa brez dvoma predstavlja vrh medvojne pesniške generacije in Balantič je bil spričo izjemne poetološke dognanosti uvrščen med slovenske pesnike klasike.

Akademik France Bernik je v spominih »Kronika mojega življenja« pri letu 1993 zapisal, da ste se razvili v enega od osrednjih sodelavcev zbirke Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Zakaj se še vedno branite, da bi vas imeli za literarnega zgodovinarja?

Za pravega literarnega zgodovinarja imam slovenista, ki je sposoben napisati zgodovino slovenske književnosti z vidika svoje generacije. Zadnji je bil Anton Slodnjak, potem se je začelo drobiti. Slodnjakov naslednik na slovenistiki, vodilni literarni zgodovinar Boris Paternu, je premogel samo temeljit pregled slovenske poezije v letih 1945–1965, nikoli pa nam ni dal celotne literarne zgodovine. Še največ sta poskušala napraviti s sodelovanjem Franc Zadravec in Jože Pogačnik, vse ostalo, zlasti mlajši rodovi, se je lotevalo predvsem teoretičnih vprašanj. Vse kaže, da se je literarnozgodovinska znanost znotraj lastnega prostora močno razčlenila in deluje samo po posameznih, večinoma delnih področjih. Tako smo ostali brez pravega literarnega zgodovinarja, čeprav bi morali po osamosvojitvi nujno napisati novo literarno zgodovino, pač s stališča naše državne samostojnosti, in tudi s tem pokazati polno mero narodne zavesti, ki ji je temelj prav slovenska književnost skozi čas. Svoje delo, ki sem ga opravil z urejanjem avtorjev različnih rodov, imenujem književno raziskovanje, kar pomeni, da zbiram gradivo o njihovem literarnem ustvarjanju, urejam njihova zbrana dela, in če je le mogoče, uredniško delo sklenem še z dokumentirano biografijo.

Ali gre drobljenje oziroma odsotnost avtoritete, ki bi napisala novo literarno zgodovino, pripisati zdajšnjemu duhu času, ali pa je bolj odraz kadrovskih razmer na slovenistiki?

Po svoje je značilno, da se vodilna literarna zgodovinarja na slovenistiki ukvarjata predvsem s tako imenovano minorno literaturo in strukturalno analitičnimi postopki, vse drugo pa je ostalo ob strani, tako da tudi novi rodovi slovenistov vsaj še nekaj časa ne bodo odpirali generalnih problemov slovenske literarne zgodovine. Da to ustreza vodilni ideološki garnituri, je več kot očitno. Koga izmed njih pa še zanima naša narodna zavest, zavest naše skupne domovinske pripadnosti. *Joči, ljubljena dežela, ti, raj pod Triglavom*!

Sredi leta 2010 ste se še spraševali, kdaj se bo Vladimir Truhlar vrnil v domače pesniške loge, v teh dneh pa je po vaši zaslugi izšla njegova druga knjiga zbranega dela. Nekatere želje se vendarle hitro uresničijo.

Morda je tak videz. Da je letos izšla druga knjiga Truhlarjevega zbranega dela, je posledica srečnega naključja v uredništvu zbirke, sicer pa je proces vračanja Truhlarjeve poezije v matični literarni prostor tekel počasi in trajal skoraj dvajsetletje. Imam pa vtis, da na oddelek ljubljanske slovenistike še ni priromal.

Med sodobnimi pesniki so v zbirko klasikov uvrščeni Edvard Kocbek, Vladimir Truhlar in Jože Udovič. Zakaj ti trije in ne še kak drug klasik modernizma? Denimo Gregor Strniša ali Dane Zajc?

V zbirki sta izšla tudi že France Balantič in Ivan Hribovšek, kar pa zadeva Strnišo in Zajca, je po eni strani

odločitev v rokah uredniškega odbora, ki ga vodi Matija Ogrin, po drugi strani pa je tudi vprašanje, kako najti kompetentnega urednika, ki ga čaka nelahko delo, saj so v takih primerih kdaj kar nepremostljive težave pri zbiranju primarnega gradiva pri pesnikovih najbližjih. Da stvari v zvezi z modernimi avtorji že potekajo, potrjuje uvrstitev v zbirko Dominika Smoleta in Lojzeta Kovačiča, najmlajši, ki že ima za seboj prvo knjigo zbranega dela, pa je pisatelj in dramatik Primož Kozak.

Avtorjev Pesmi štirih ne postavljate v vrh slovenskega pesništva?

Izid zbornika štirih pesnikov leta 1953 je bil zanimiv časovni pojav, ki je pri uradni kulturni politiki rabil kot paravan, za katerim so skrivali svoj dejanski odnos do poezije, prav pa jim je prišel zaradi kolektivnosti. Izid zbornika *Pesmi štirih* naj bi veljal za uradni prelom v socrealizmu, k čemur je pripomogla široka publicistična odmevnost. Ne gre oporekati deležu, ki so ga prinesli v zatohlost povojnega literarnega življenja, vendar prav tako ne gre, seveda iz časovne razdalje, prezreti, da je bilo njihovo poetološko izhodišče močno retardno, torej ni ponujalo nobenega modernističnega poetološkega odvoda. V poznejših letih je samo Kajetan Kovič z zbirkami *Korenine vetra* (1961), *Ogenjvoda* (1965) in *Labrador* (1976) krenil pogumno v modernizem in dosegel izjemne lirične stvaritve. Ob tem je treba povedati, da avtorji *Pesmi štirih* leta 1953 niti pod razno niso bili prvi, ki so odkrivali intimizem, pač pa je pred tem že leta 1949 Ada Škerl izdala zbirko *Senca v srcu* in z njo prinesla v povojno slovensko poezijo nežno žensko lirično izpoved, a jo je uradna kritika dobesedno potolkla, prav tako je Ivan Minatti, seveda kot samohodec, mnogo pred njimi ubiral osebna lirična pota, kar je potrdil z zbirko *Pa bo pomlad prišla* (1955), da ne omenjam pesnika Jožeta Udoviča, ki je od leta 1954 objavljal pesmi, s katerimi je v slovensko pesništvo vnašal nadrealizem, ki ga do takrat na Slovenskem nismo poznali.

Je izbor pesmi v zbirki »Kondor« (po vojni prevzela Mohorjeva, zbirka »Cvetje«) merilo, kot menijo nekateri poznavalci, kdaj je neki pesnik kanoniziran oziroma povzdignjen na slovenski Parnas?

V načelu morda res, toda če pogledate seznam slovenskih pesnikov, ki so bili doslej uvrščeni v to zbirko, boste brez težav ugotovili, da v praksi ni tako. Zgodilo se je namreč, da ne boste našli Jožeta Udoviča, prav tako ne Franceta Balantiča in Ivana Hribovška pa še koga. Kje so tu merila?

V »Slovenskem času« (Družina) objavljate zapise o slovenskih pesnikih z nadnaslovom »Čas in kriterij«. S časom se kriteriji spreminjajo ali kar razgrajujejo, kot se to spodobi za postmoderni relativizem oziroma destrukcijo. Vam gre – nasprotno – za njihovo utrditev. Kako, preprosto rečeno, vedeti, kaj je dobro in kaj slabo?

V *Slovenskem času* sem spočetka objavljal razmišljanja o posameznih pojavih v sodobnem literarnem življenju, pa tudi o zadevah, ki se kot obremenjujoče negacije vlečejo iz preteklosti v sedanjost. Iz tega se je počasi izoblikovala nuja, da preverim, kaj je bilo v slovenski poeziji od Valentina Vodnika do danes pomembno, konstitutivno in kaj je bilo v celotnem ustvarjalnem procesu še zanimivo, a ne nujno bistveno. Tako sem hotel s posameznimi pesniki povzeti vse, kar je oblikovalo stebre slovenskega pesništva, vendar ne v literarnozgodovinskem smislu, ampak v bistvenih segmentih, denimo pri Jenku so bili *Obrazi*, pri Murnu njegove dobrave, pri Kosovelu prepoznavni Kras ali pri Prešernu problem Parnasa, pri Gregorčiču pesem *Človeka nikar*, pri Kocbeku *Jesenske pesmi* in podobno. Hkrati sem opozarjal na pojave, ki so imeli veljavo samo v določenem času. Tu so avtorji kot Ivan Vesel Koseski, Josip Stritar z *Dunajskimi soneti* ali Janez Menart s Časopisnimi stihi. Zanimal me je tudi pojav pesnikov, ki so se ohranili v literarnih analih s samo eno pesmijo, denimo Fran Gestrin s pesmijo *Balada o prepelici*, spet drugi skozi uglasbitve, na primer Cvetko Golar (*O kresu*), Ivo Peruzzi (*Sedem si rož*) ali Ljudmila Poljanec (*Ko so fantje proti vasi šli*).

Ko sem imel za sabo tudi svoje nekatere pokojne sodobnike, kot so Minatti, Zajc in Strniša, se mi je z vso ostrino postavljalo vprašanje, kaj pa mlajši, še ustvarjajoči pesniški rodovi. Moral sem se pošteno vzeti v roke, da sem tvegal in se lotil Nika Grafenauerja, Tomaža Šalamuna, Jožeta Snoja, Milana Jesiha, Uroša Zupana, Gorazda Kocijančiča, Braneta Senegačnika in Toneta Rodeta. Tako se je počasi dopolnjevala panorama celotne slovenske poezije do današnjih dni in jo bom mogoče prihodnje leto mogel natisniti pod naslovom: *Osredja in obrobja (Slovenska poezija skozi čas)*.

Se vrača čas besede?

Kot človek peresa seveda niti za trenutek nisem nikoli pomislil, da bi beseda izgubila svojo prvotno in temeljno vlogo: posredovati človekovo doživljajsko in spoznanjsko miselno stran. Mislim torej, da ne gre za kakšno prelomno vračanje besede v družbeno javnost, tako ste najbrž razmišljali, je pa glede na sodobno komunikacijsko tehnologijo, ko vse najdemo na velikih in malih ekranih, gotovo treba računati z novim medsebojnim razmerjem. Zdi se, da je podoba v določeni prednosti, ker zelo ustreza splošni družbeni komoditeti, pesnikova najgloblja izpoved in znanstvenikova misel bo pa še vedno našla v besedi edinega in najboljšega prijatelja.

Je množična produkcija pesništva simptom družbene nerelevantnosti poezije? Še več, ali je to razlog za izgubljanje lirskega subjekta?

Banalno dejstvo, da pri nas na leto natisnejo dvesto in več pesniških zbirk, ne pove kaj bistvenega, saj gre predvsem le za možnosti, ki jih prinaša moderna tehnika, ob tem pa ne gre prezreti še drugega dejstva, da gre namreč v večini primerov za množično epigonstvo, ki je bilo v vseh časih spremljevalni program. Dodati je treba vpliv ameriškega »ready-made«, vse je vse, tudi v pomenu, da je umetnost karkoli, tudi pokvečena pločevinka. Tukaj gre tudi za vse mogoče križanje zvrsti, češ, prav vse je mogoče. Mislim, da je v umetnosti vedno prihajalo do kriznih položajev, da je krizni pojav nekaj normalnega v sosledju in plimovanju časov.

Kar zadeva trenutno stanje v slovenski pesniški produkciji, najbolj skrbi to, da pesniki, ki se imajo za »klasike«, tiskajo zbirke leto za letom, kot da zasledujejo rekorde. Kaj sploh more pomeniti natis tridesetih ali štiridesetih zbirk posameznega avtorja? Nekaterim to imponira, drugi se vprašujemo, kam pelje tako reproduciranje samega sebe. Ne moremo biti razsodniki, čas pa bo marsikaj poravnal, vsega ne bo. Ob razmišljanju o hiperprodukciji si navadno preberem esej Ivana Prijatelja *Pesniki in občani*, izšel je leta 1917 v Ljubljanskem zvonu, ker je v njem preprosto opredeljeno razmerje med ustvarjalci, torej vrhunskimi pesniki, in spremljevalci, ki so nekakšni nujni posredniki med pesniki in literarno publiko. Najbrž tudi dandanašnji potrebujemo kakšnega Ivana Prijatelja, posebej pa kakšnega Stritarja iz leta 1866, ko je z obrobja potegnil izjemno Prešernovo poezijo in jo postavil na prvo mesto.

Ste še član Društva slovenskih pisateljev, čeprav niste dosegli, da bi se v prostorih društva na plošči med vojno umrlih književnikov znašel tudi Balantič?

Pravzaprav ne vem, ali sem še, vsekakor bi me morali že zdavnaj črtati s seznama, ker že desetletje in več nisem plačal članarine. Kar zadeva omenjeno ploščo, je treba dodati, da je bila postavljena v nekem drugem času, ko so bili nekateri avtorji uradno prepovedani in v društvu nihče niti pomislil ni, da bi med vojno umrle književnike vpisal tudi Balantiča. Plošča bo še dolgo pričala o zamolklih časih slovenske književnosti. Tudi sicer se marsikaj, kar bi se že moralo, ne bo premaknilo. Ne obstajajo samo prepovedani in zamolčani, ampak tudi prezrti. Sem pa izstopil iz Pena, in sicer iz protesta zoper izključitev Janeza Janše. Častno razsodišče je ravnalo v nasprotju z načeli mednarodne pisateljske zveze in se odločalo povsem politično. Zadeva je toliko bolj nekulturna, ker stvari, ki so jo zakuhali, še do danes niso znali pripeljati do konca.

Živite v Kranju, kjer ste do upokojitve poučevali slovenščino. Menda v gimnaziji med dijaki niste bili ravno »razredni sovražnik« ...

V razredih vsekakor nisem bil šintar, prej nasprotno. Razredi so bili zelo različni, nekateri prav prijazni, drugi bolj zahtevni, eni lenivi. Občasno je prihajalo do afer in prehudih disciplinskih kršitev in je bilo zoprno, ko smo morali koga poslati iz šole. Gotovo sem z negativno oceno komu kdaj zagrenil dan, bržkone kdaj tudi po krivici. A to je bil delež, ki sem ga moral prevzeti nase.

Moja zgodba o »razrednem sovražniku«, povezana s kranjsko gimnazijo, je imela povsem druge razsežnosti, saj sem tam poučeval nekaj čez trideset let. Ko sem v jeseni 1958 spet prestopil njen prag, leta 1949 sem tu maturiral, je bilo še vse po starem. Tam sem našel vrsto svojih nekdanjih profesorjev in tudi programi so bili še močno tradicionalni, gimnazija je v slovenskem prostoru uživala dokajšen sloves. Na šoli je bila med petindvajsetimi člani profesorskega zbora samo trojica partijcev in zato je gimnazija desetletja veljala za klerikalno ustanovo in bila vseskozi pod budnim očesom občinskega komiteja in hkrati pod nadzorom še kakšne roke. Tak položaj se je vlekel vse do tedaj, ko je na šolo prišel dvakrat preverjeni ravnatelj, poostrila pa se je tudi budnost nad profesorskim zborom. Ampak takrat sem imel za seboj že kakšno knjigo in bil član Društva slovenskih književnikov, kar je tedaj nekaj pomenilo, oboje mi je dajalo določeno mero samozavesti, predvsem pa sem se v razredu počutil suverenega.

Seveda so mi pa takratne razmere prinesle še marsikaj drugega. Kranj je premogel komaj kakšnega književnika, in če si odklonil vstop v stranko in tiskal knjige, si bil takoj deležen uradne pozornosti, to pa je pomenilo predvsem to, da si prišel na poseben seznam varnostnih organov. Tam so zagotovo imeli podatek, da sem že leta 1960 obiskoval Kocbeka, počasi so se pa nabirali še drugi mali grehi. Tudi v razredu sem kaj zinil, omenjal Balantiča, se kdaj spopadel s kakšnim učencem pomembnega lokalnega funkcionarja. Na šolo sem vabil številne književnike, toda nič nisem vedel, kako so na komiteju ocenjevali, ko sem v začetku šestdesetih let povabil oba tržaška pisatelja, Borisa Pahorja, ki je veljal za ostrega kritika naše socialistične oblasti, in Alojza Rebulo, izrazitega katoliškega avtorja. Dolga štorija, a sem preživel.

Je spomenik Francetu Prešernu pred kranjskim Prešernovim gledališčem tudi po vašem okusu najgrši spomenik na svetu? Tako namreč meni Brane Senegačnik.

S postavljanjem spomenikov vidnim slovenskim osebnostim so bile že od nekdaj zelo različne težave in se človek prav čudi, da nam jih je v Ljubljani sploh uspelo toliko postaviti, ne le Prešernu. Hkrati je tre-

ba vedeti, da so njihove podobe izraz kiparjevega sloga in prilagojene okusu časa. Da je na podeželju s stvarjo še toliko teže, je mogoče razumeti. Moral bi temeljito pobrskati po kranjski zgodovini, da bi našel podatek, kdaj so meščani postavili prvi spomenik kakemu uglednemu someščanu. Vsekakor bo držalo, da so po drugi svetovni vojni prvi spomenik leta 1951 postavili prav Prešernu. Pesnikova upodobitev je delo kiparja Franceta Smerduja, sicer pa zunanji izraz poudarja pesnikovo revolucionarno držo, kar je povsem ustrezalo povojni ideološki deklarativnosti. Kipar je nadnaravno figuro reševal s tem, da jo je odel v rodinovski plašč, kakršnega lahko vidimo tudi pri Meštrovićevem Grgurju Ninskem v Splitu, a še kje.

Kaj manjka Prešernovi figuri?

Zagotovo v podobi manjka bistveni del Prešernove poezije, to je njegova duhovnost, kakor jo brez težav opazimo na primer pri Savinškovem Gregorčiču v Kobaridu. Načrtovalci postavitve so imeli seveda velike težave z iskanjem primerne lokacije za tako velik spomenik. Ena izmed lokacij je bila tudi na odprtem prostoru na Gašteju, torej pred vhodom v gorenjsko metropolo. Morda je potem mojster Plečnik odločil, da so ga namestili na trg med Prešernovim gledališčem in značilno poznogotsko farno cerkvijo. Kip so postavili na precej visok in sorazmerno ozek podstavek, da je dajal vtis še višjega, še bolj mogočnega. Ko so kip pred nekaj leti morali restavrirati, so se odločili za bistveno znižanje podstavka, kar je celotni kompoziciji bržkone v prid, res pa je tudi, da se je spomenik z desetletji nekako vrasel v okolje in postal sestavni del mestnega prostora.

In zato kipa niti ne opazimo več.

Kranj je poln Prešerna, vse poglavitno je poimenovano po njem in mestna občina si rada pripiše k naslovu: ... *in Prešernovo mesto*. Prešernov spomenik nikakor ni nekaj povsem postranskega, saj je postal obvezni del običajnih kulturnih ceremonij. Ob njem se ustavljajo kranjski šolarji in tudi razredi od drugod, na predvečer Prešernovega dne in tudi na praznični dan se tu zvrstijo najpomembnejši deli obsežnega slavja. Drugače pa tudi za Prešernov spomenik velja kot za vse druge: prepuščeni so času in prostoru.

Kdaj bodo »Začudene oči otroštva«, prvi del vaše avtobiografije, dobile nadaljevanje?

Neposrednega nadaljevanja ne bo, pač pa sem se na pobudo prijateljev odločil, da pregledam svojo literarno pot. Posamezne dele tega sem že objavil, zdaj gre bolj zato, da zajamem celoto, to se pravi čas, v katerem bom povzel vse od začetka najzgodnejšega vstopanja v svet literature, a to je bilo sredi vojne, ko za svojo stopnjo, bil sem petnajstletnik, nisem imel normalnega stika s slovensko literaturo in ko nisem skoraj nič bral in nič vedel o domačih književnikih, saj sem obiskoval nemško Hauptschule v Kamniku. Zato je bilo moje vstopanje v območje literature precej drugačno, predvsem pa se je dogajalo z veliko zamudo. Ker pa me je zanimalo vse, kar se je dogajalo v literarnem življenju, se je na dolgi poti nabralo marsikaj, zlasti iz osebnih srečanj z mnogimi najvidnejšimi avtorji, in temu sem se posvečal v zadnjem času. Je pa to pogled iz časovne razdalje in v bistvu vendarle zdajšnja interpretacija dogodkov, ki so se zgodili že zdavnaj. Za kaj temeljitejšega bi potreboval ne le precej več časa, ampak predvsem več moči, kajti meni se je življenje vseskozi zdelo precej zapletena reč, odmotavanje vsega pa bi zahtevalo vse drugačen pristop. Poleg tega sem zelo pozno začel zapisovati dnevne dogodke in mi torej tudi za precejšen del poti manjka stvarnih oprijemališč.

Pogovarjal se je **Ivan Puc**

Boris Pahor: IN MIMO JE ŠEL SPOMIN – TRENUTNI IN NE PRAV TRENUTNI ZAPISI (1936–2010)

Mladika, Trst, 2013.

Ob pričujoči knjižni novosti je mogoče govoriti o znanem in neznanem Borisu Pahorju. Seveda je kot književnik in humanist toliko živo prisoten, da je kar težko reči »neznani Pahor«. Če to pojmujemo pogojno, potem je mogoče uvrstiti med »neznana« tista leposlovna dela, ki so bila nekoč revijalno objavljena in so ostala kot spomin na tedanji čas, v knjižnih ponatisih pa niso bila objavljena. Zdaj je pred nami kar nekaj takšnih zgodb v knjigi *In mimo je šel spomin*, kjer so poleg še govori, članki, portreti, knjižne ocene in intervjuji.

Tržaška knjižna noviteta ni hotela le počastiti pisateljeve stoletnice, z njegovo zapisano besedo je hotela osvetliti mnogostransko osebnost peresa in dejanja, ga predstaviti kot aktualno in vsestransko delujočo osebnost. Izbor posameznih Pahorjevih del, vključno z intervjuji, želi odraziti delo, misel in dejanje slovenskega človeka v Trstu, pa tudi v širini slovenskega in mednarodnega polpreteklega in sedanjega časa. Pahor ni le v literarnem središču angažirana osebnost v domačem in tujem okolju, družbeno stanje mu daje zavzeto pero in razsežnost, ki jo premore malokateri književnik.

Med Pahorjevo kratko prozo je tudi takšna, ki je bila časnikarsko objavljena pod psevdonimom Jožko Ambrožič. Črtice so tudi lirično barvite, zlasti zgodnje z vaškim zaledjem župnišča. Ne gre za fabulativno razgibanost, iz posameznih bolj veje vsakdanjik, razpoloženje, utrinek dogajajočega. Pri *Govorih in člankih* seva aktualna problematika, naj gre za osebne izkušnje (že prej npr. Dachau) ali za splošno stanje. Izpove zvestobo tržaškim rojakom in problematiki vse do občeslovenskega narodnega in jezikovnega vprašanja. Rezijanska razsodba je danes zgodovinsko oddaljena, a zaradi ostrine posledičnosti vredna spomina, opomina. Pahorjev odgovor na posmeh, da smo »otroški narod in otročja država«, je spontano nasprotujoč in analitičen, ne da bi moral široko razpravljati. V zgodovinskem spominu vztraja pri narodnem občestvu kot nuji za nacionalno in internacionalno. Pri načelih TIGR-a (prvi protifašizem v Evropi!) je treba vztrajati tudi na Koroškem v boju za narodne pravice.

Evgenu Bavčarju (slepemu, v Parizu) je posvetil širšo razpravo *V imenu besede*, v kateri med drugim pravi, da je bil eklektik, vedno odločen nasprotnik tujega polaščanja naroda, jezika, ozemlja. Izreče mu priznanje za slovensko-francosko posredništvo pri potrditvi slovenske besede v Trstu. Med drugim pravi: »Tudi v sami Sloveniji, kjer je pred kratkim v javni razpravi o vprašanju jezika Tone Pavček moral poudariti, da je vse odvisno od zavesti, te pa, dodajam jaz, kot vemo, v Kardeljevem času v vzgojnem sistemu ni bilo.« V slovenskih učnih knjigah zgodovine se ne omenja jezikovne problematike ne v preteklosti ne v sedanjosti. Večkrat omenjeni požig slovenskega Narodnega doma v Trstu leta 1920 prikaže kot začetek fašistične strahovlade z nasiljem, usmrtitvami, zato je Pahor za novo angleško izdajo *Nekropole* strnil niz krutih, raznarodovalnih posegov italijanske fašistične oblasti. Po vrnitvi iz nemškega koncentracijskega taborišča in sanatorija se je vrnil domov. Takrat se je spoprijel s totalitarizmom slovenskega komunizma, že v reviji *Zaliv* je leta in leta odklanjal internacionalizem v zvezi z narodno identiteto in zagovarjal politični pluralizem. Omeniti velja, da je *Nekropola* v Nemčiji leta 2001 doživela nagrado za najboljšo knjigo leta. Pahor se je širše razpisal o strahovih vojne, nasilja in negotovosti. Rodili so se tudi strahovi za izgubo narodne duše. Izobraženec deluje z orodjem svoje materinščine in tradicije v pozitivnem smislu. Treba je odstraniti strahove, ki jih zanašajo politiki in vojaški ljudje v naša srca. »Rešite se strahov je: verovati v lepoto z vsem svojim bitjem in upreti se z vsem svojim bitjem, ko te človek tepta.« Pregnati iz sebe in bližnjih laž in prevaro. »Vedeti, kdo je tvoj brat v narodu in kulturi, čeprav so ti njegova gesla tuja in morda sovražna.«

Ne da bi navajali vse osebnosti v *Portretih*, omenimo, da odkriva matični sredini neznane. Vekoslav Špranger je v pričevanju *Bazoviški spomenik* razkril dejstva, ki so uradno hotela ostati prikrita, zamolčana, ponarejena. Černigoj in Kosovel sta v povojnih letih drugače odmevala na Tržaškem, Pahor je Černigojevo delo in osebnost širše osvetlil, kot smo bili vajeni, njegov *Nedolžni umetnik* pa doslej ni bil objavljen! Zapis o Uvaldu Vrabcu osvetli priznanega skladatelja.

Pri *Knjižnih ocenah* začne z Vercosom, ki zavzema samosvoje mesto v širšem sodobnem leposlovju. Ob drugih Pahorjevih knjižnih ocenah omenimo vsaj nekatere. V *Ljubezni in dekadenci* se naslanja na Moraviino knjigo *Dolgčas* in poudari ozadje pripovedi v poslanstvu ljubezni. Tako je Roberta Lafonta kratko vključil zaradi njegovega priznavajočega tona Sloveniji. Zapis *O evropski ravni slovenske književnosti* želi kljub kratkosti sevati izven meja, škoda le, da avtor ni širše obravnaval problematike. Na koncu najdemo več intervjujev z Borisom Pahorjem, kar oživlja delo in misli tržaškega umetnika.

Čeprav poznamo kar dosti antologijskih del Borisa Pahorja, pa je noviteta Mladike *In mimo je šel spomin* vredna posebne pozornosti. Izbor Pahorjevih leposlovnih spisov in vseh drugih literarnih in neliterarnih del nam razodeva mnogostranskega ustvarjalnega človeka. Ob Pahorjevi bogati razvejanosti take in drugačne literature gre za skrbno premišljen izbor, storjen s poznavanjem njegovega obsežnega opusa; ni pretirano reči, da bi sedanjemu izboru lahko dali prednost. Prav vsestransko pisanje daje izboru zaokroženo podobo pisateljevega peresa. V *Intervjujih* s Pahorjem pridejo v ospredje njegove ustvarjalne, aktivno humanistične poteze z aktualnostjo časa in razmer.

Igor Gedrih

Tatjana Rojc: TAKO SEM ŽIVEL – STOLETJE BORISA PAHORJA

Cankarjeva založba, Ljubljana, 2013.

Stoletnica Borisa Pahorja ni le svečano obeležje visoke starosti in vitalnosti, je hkrati seštevek izjemne dejavnosti, kritičnega spoznavanja časa in razmer, objektivne odprtosti do narodnih vprašanj ter širše in ožje etike, pa vsekakor bogate literarne dejavnosti. Svežina spomina in uma ter videnje stvarnosti v kritični luči, to so osnovne smernice Pahorjevega življenja in dela. Na podlagi pogovorov s Pahorjem in ob njegovem delu je Tatjana Rojc upoštevala tudi NUK v Ljubljani in Odsek za zgodovino Narodne in univerzitetne knjižnice v Trstu ter zbrala bogato gradivo v 279 strani obsegajoči knjigi *Tako sem živel – Stoletje Borisa Pahorja*. Omenimo, da se je Tatjana Rojc že prej ukvarjala s Pahorjevo osebnostjo in leposlovjem.

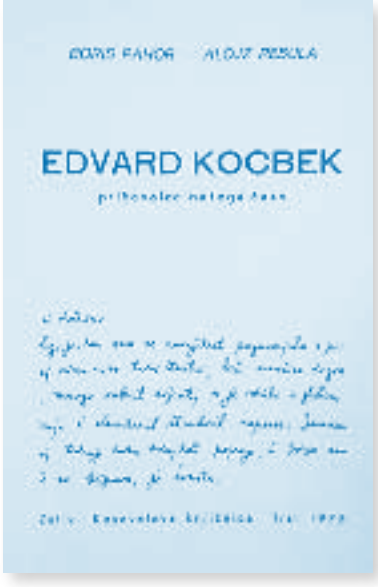
Pričujoča knjiga je mnogo več kot biografija slovenskega rodoljuba in pisatelja. Zaobjeti želi dolgo življenjsko pot in z njo širino kritične dejavnosti in odgovornosti, izpostavljeno številnim preizkusom in težavam. Zaobjeti želi tako dvome kot pozitivne odločitve, naj gre za javno življenje in razmere, zlasti na Tržaškem, ali pa za pisateljsko ubesedovanje v navzkrižju zunanjih pretresov in notranjih iskanj. Uvodna podoba Trsta leta 1912 in pozneje ponazarja temeljno drugačne razmere, kot smo jih navajeni. Leta 1927 je bilo ukinjeno, prepovedano vse slovensko. Ko je leta 1920 zagorel slovenski Narodni dom, je sedemletni Boris ob tem doživljal fašizem kot uničujočo silo, ki je kljub zatiranju privedla Slovence do antifašizma, prvega v Evropi! Ob izstopu iz bogoslovja je verjel v moč besede in spregovoril o konfliktih med resnico in lažjo, dobrim in zlim, med pravico in krivico. Tako npr. v noveli *Rože za gobavca* govori o mučeniški smrti Lojzeta Bratuža. Do aktivne ustvarjalnosti je vodil stik z Alojzom Rebulo, pa Edvardom Kocbekom. Vez s Kocbekom je bila več kot prijateljska, rekli bi, za oba usodna in ustvarjalna. V vojnem času, ko se je razbremenil italijanske prisilne mobilizacije in uniformiranih časov, je pozneje prišel v domobransko ujetništvo, nato pa so ga nacisti poslali v koncentracijsko taborišče. Njegova *Nekropola*, izkustveno in pokončno pričevanje taboriščnega življenja in smrti, je bila prevedena v mnoge jezike. V času taborišča je nekdanji bogoslovec med drugim premišljal: »Takrat sem bil v fazi, ko sem opuščal vero. Ampak tudi če človek ni veren, in tudi zdaj, ko sem nekakšen panteist, se klanjam pred neko skrivnostjo in dejstvom, da je, tako mislim, pravzaprav božansko vse, kar obstaja. Mislim pa, da ni nekega osebnega, personificiranega Boga, o čemer me je prepričal že Einstein. Imamo neko univerzalno religioznost, recimo univerzalni poklon pred tem, kar obstaja.« Po koncentracijskem taborišču je bil Pariz doživetje in izkušnja. »Pariz je zame novo rojstvo. Lazar, ki se vrne živim ljudem.« Srečanje z Venom Pilonom je postalo vdano prijateljstvo. Po zdravljenju jetike in taboriščnih posledic se je leta 1947 vrnil v spremenjeni Trst, kjer mu je umirala sestra Marica. Leto zatem je izšel Pahorjev prvenec *Moj tržaški naslov*, zbirka kratke proze, ki jo je opremil Lojze Spacal. Povojni Trst je v razklanosti kritično vplival tudi na Pahorja. Študijski čas je zaključil z doktoratom v Padovi (1946/47). Vez z Rado Premrl je bila spontana, trajna, obdana z ljubeznijo, vse do njene smrti; *Knjiga o Radi* (2009) ni postala le uspešnica, ampak velja za široko realizirano pri(iz)poved o mnogovrstnih življenjskih vprašanjih časa in razmer. Najsi je bila revija *Sidro* kratkega diha, pa aktivnost Pahorja, Rebule in še koga ni ponehala. Revija *Zaliv*, s Pahorjem na čelu 25 let, je bila edina svobodna slovenska tribuna; srečanja v Dragi so kar mednarodno spodbudila neodvisna nacionalna gledišča, med drugimi sta nastopila Edvard Kocbek in Ciril Zlobec. Pahor je po vrnitvi našel za dve desetletji dom v Dutovljah. Za Kocbekovo prozo *Strah in pogum* je napisal objektivno oceno za *Primorski dnevnik* (1951), kar je sprožilo ostro reagiranje in nasprotja režimske politike. Žgoča tema povojnih pobojev ni mogla mimo Kocbeka, Pahorja, Rebule. Objava Kocbekovega *J'acusse* je sprožila ostrino prepovedi, režimski so se spravili tako na Kocbeka kot na Pahorja. Ni pa bilo mogoče prikrivati preteklih pobojev in grozodejstev. Za Pahorja so bila mučna leta prisilne osame, samozaložniško je izdal romana *Zatemnitev* in *Spopad s pomladjo*. Kocbekovo zdravje je pešalo, ob smrti leta 1981 je Pahor v *Zalivu* napisal stvarno, prijateljsko slovo.

Najsi je bil Pahor samouk slovenskega knjižnega jezika, je vpeljal nekatere primorske izraze, ki jih je sprejel Slovar slovenskega knjižnega jezika. Pahor se je zavedal in poudarjal prispevek primorskega elementa slovenski kulturni zgodovini. Ko ga je pot vodila v Pariz, se je vedno prijateljsko srečal z Evgenom Bavčarjem, pri reviji *Esprit* si je prizadeval za uveljavitev slovenskih avtorjev, sodeloval je z Marcom Alynom, prevajalcem Srečka Kosovela. Posebnega pomena za Pahorja in druge tržaške sonarodnjake je bila razstava Trouver Trieste leta 1986 – Evgen Bavčar se je uprl prvotni zasnovi in dosegel, da so vključili slovensko kulturo. Po prevodu *Nekropole* v francoščino (1990) je Pahor na mah postal znana, izjemna osebnost, sledili so ponatisi – in prevodi drugih leposlovnih del. Gledališka uprizoritev slovenske dramatizirane *Nekropole* v tržaškem gledališču Verdi ni bil le izjemen dogodek, ampak tudi spodbuda, da pisatelja spoznajo s prevodi njegovih proznih del. Med drugim je Pahor posvetil Parizu *Zibelko sveta*. Tatjana Rojc ugotavlja: »V Sloveniji je Pahor doživel resnični preporod po svojem devetdesetem letu, ko je zaslovel po Evropi.« Pahorjevo predavanje na Filozofski fakulteti v Ljubljani (2007) je le še utrdilo njegovo miselnost, v širini slovenskih razmer ga s spontano polnim priznanjem postavijo na vi-

soko mesto slovenske književnosti in problemskega razmišljanja. *Nekropola* je ob izidu postala knjiga leta s preko 140 tisoč izvodi. Ob vsem dogajajočem in pretresljivem pa Pahor pravi: »Jaz sem razumsko pesimist, po srcu pa optimist, in de facto verjamem, da bo človek nekje našel formulo, in ta formula je zelo preprosta – ljubezen. Ni druge rešitve.«

Tatjana Rojc je zanesljiva in izkušena poznavalka Borisa Pahorja kot človeka, misleca in literarnega ustvarjalca; ni le predavateljica na videmski univerzi, je raziskovalka slovenskih književnikov in tržaških umetnikov, pa literarna ustvarjalka. Preprosto rečeno: Rojčeva je skoraj poklicana, da zasnuje, uredi in napiše vse potrebno za Pahorjev zbornik *Tako sem živel*. Ne vedno lahke odločitve pri izboru je opravila s poznavanjem, s trezno presojo poznavalke obsežnega literarnega opusa Borisa Pahorja kot tudi njegove življenjske poti v navzkrižjih časa in razmer. Njena spremna beseda je študijska in namenoma preprosta ob odlomkih Pahorjevih leposlovnih del, kar tvori premišljeno in dognano celoto. Je eden tistih dosežkov, ki ga ne bo mogoče zaobiti, če se bomo hoteli seznaniti s fenomenom Pahorja. Tudi slikovno gradivo je premišljeno odbrano. Knjigo je tehnično skladno uredil Matej Nemec. Je knjižni dosežek, na katerega je Cankarjeva založba lahko ponosna.

Igor Gedrih

Boris Pahor in Alojz Rebula: EDVARD KOCBEK – PRIČEVALEC NAŠEGA ČASA

Ponatis izdaje iz leta 1975, Cankarjeva založba, Ljubljana, 2013.

»Kajti vsi smo prišli tako daleč, da si sredi vsega spremenljivega, postranskega in za osebno kulturo važnega, moramo zdaj želeti nekaj bistvenega – nekaj zadnjega za vse tiste, ki so že dobili okus po plemeniti človečnosti.«

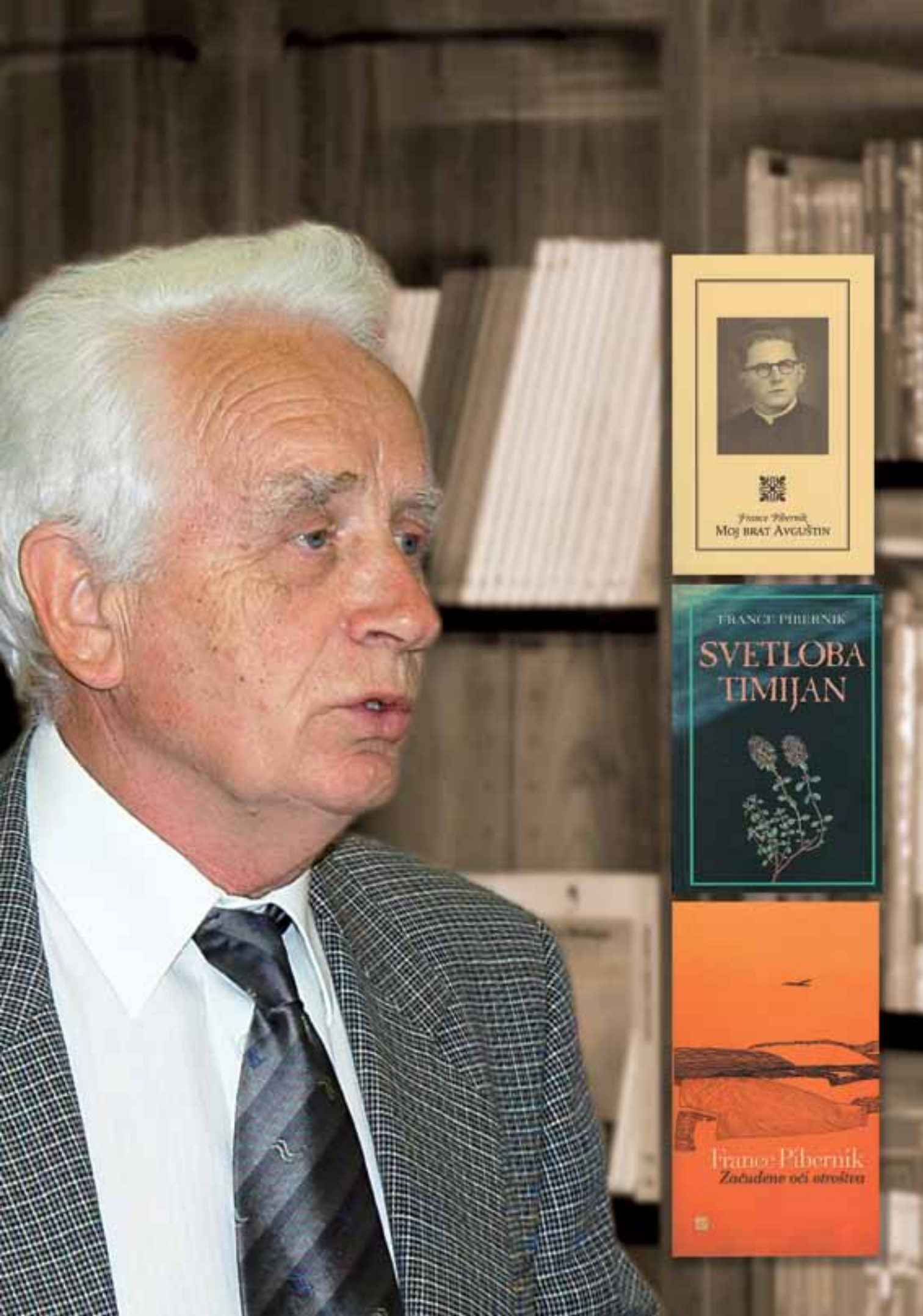
Viharniški vojni čas in povojne napete razmere so zaznamovale misli, dejanja in politične poteze Edvarda Kocbeka kot samosvojega aktivista življenja in dela. V naravni, nenarejeni opoziciji uradnemu režimu je z etičnimi merili in z demokratično odločnostjo stal in ostal pri živem odnosu do javnega in zasebnega življenja in mišljenja, kljub enovalentni pritiskajoči oblasti. Z besedo in dejanjem je ob vseh pritiskih sledil svoji vesti in svojemu videnju dobre, sprejemljive družbe, najsi je bilo vse to in drugo v opoziciji do vladajočih razmer, posebej v povojnem obdobju.

Boris Pahor in Alojz Rebula sta v knjigi pisem in razglabljanj *Edvard Kocbek – pričevalec našega časa* osvetlila sredico tega, kar je živo zavezano s Kocbekom in miselnimi, nazorskimi izkustvi ter problematiko tedanjega časa. Knjiga je leta 1975 izšla v Kosovelovi knjižnici v Trstu ter je sprožila viharen odmev in prepoved, pač v razmerah tedanjega časa. A imela je širše časovno zaledje. Kot literarni umetnik pa je Kocbek v svoji človeški in kozmični zajemljivosti, ne le slovenskega, ampak kar univerzalnega smisla. V manj ozkosrčnih letih je bila Prešernova nagrada naravno priznanje, ki ga na političnem območju ni dosegel. Njegova sedemdesetletnica je bila tedaj zaznamovana z zapisi Rebule in Pahorja. Polemika ob zbirki novel *Strah in pogum* je v uradnih slovenskih oblastvenih krogih doživela odločno zavrnitev, Pahor pa je bil navdušen ob pisateljevem etično odgovornem odnosu do stvarnosti, četudi je imel težave pri objavi tega ali onega kritičnega zapisa. Ocenjujoč *Strah in pogum*, govori o izvirni naravi Kocbekovega podajanja v času dejanskih tveganj in premišljevanj, o nemiru človeka, iščočega vrednot in vere. Pahor ostaja ves čas kritično objektiven. Seveda je vključeno še vse drugo do Bevkovih pisem in mišljenja. V knjigi so vključeni Pahorjevi polemični članki z odločno zavezanostjo za svobodno polemiko. Stališča s te ali one strani ocenjevalcev *Straha in poguma* so razločna, jasna.

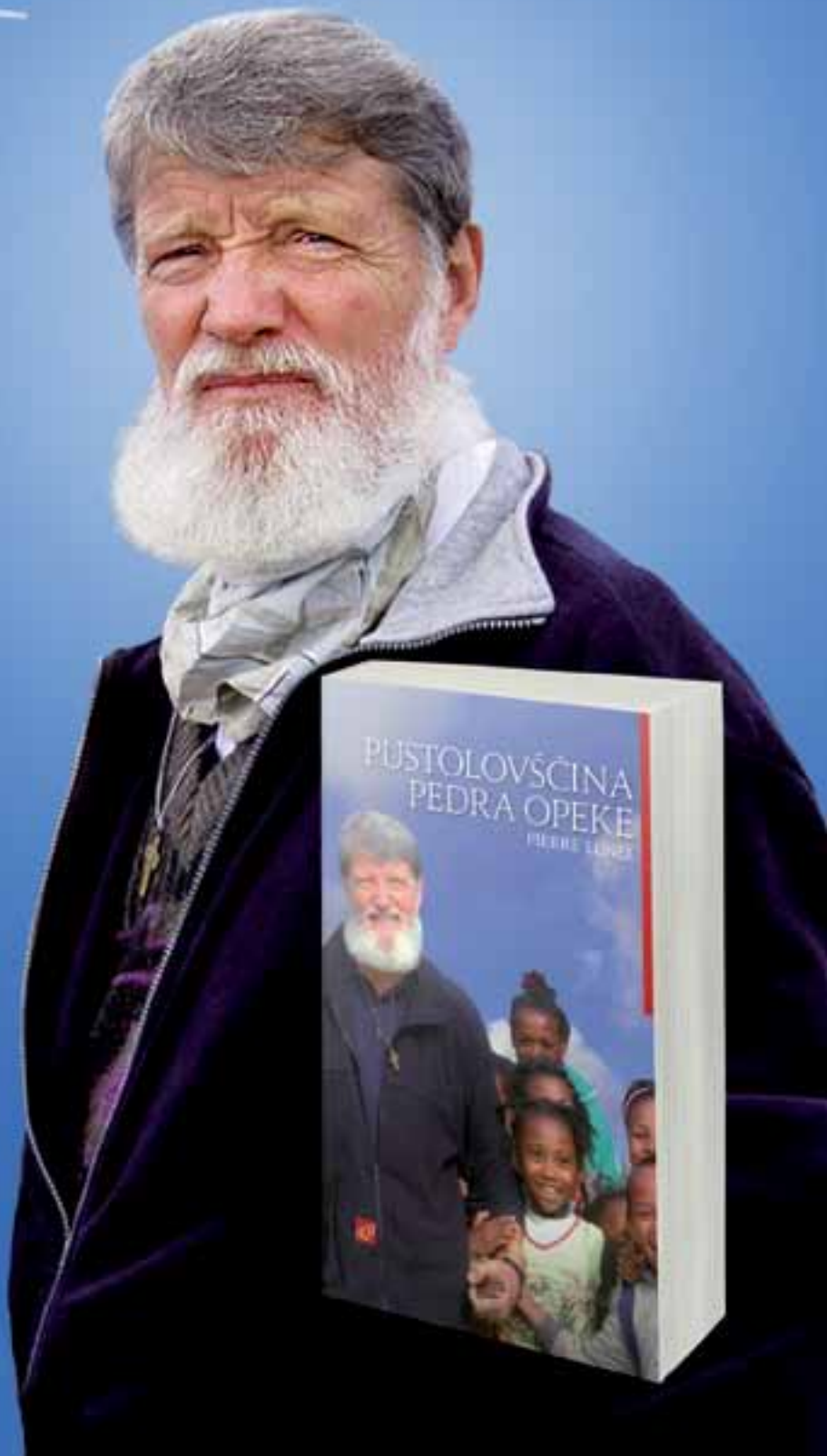
Alojz Rebula razmišlja o Kocbekovi *Listini,* ko je ob izidu prevladal molk uradne linije, pa celo med izseljenci. Ob *Tovarišiji* ima *Listino* za zgodovinsko dejanje. Kocbek je bil odločno za demitizacijo kakršnekoli enosmerne zakoličenosti. Ob Natlačenovem umoru in zatem likvidaciji 32 talcev se mu sprožijo misli o problemu likvidacije v širšem pomenu in praksi, vedno je njegova vest tista, ki zahteva odgovornost in prečiščenje vsega, kar je bilo prikrito, pritajeno. Kocbek se je zavedal, da nobena družba ne bo odpravila človeških nasprotij, ko bo eno odpravljeno, se bodo pojavila druga. Slovenstvu je ostal zmeraj zvest, odločen, brez nacionalistične prenapetosti, brez krščanstva, ki ni formalno. Med drugim pravi: »Če danes sodelujemo s komunisti v osvobajanju človeka, izpolnjujemo temeljne evangelijske zapovedi.« Moč in nemoč se prepletata v življenjskih preizkušnjah. V *Tovarišiji* in v *Listini* je treba videti nedeklarativno, predvsem miselno in umetniško sporočilo ter identiteto z dejanji in ravnanji. Umetniška narava obeh literarnih del je napolnjena s človečnostjo, ob dokumentarnem se ne oddalji od vizije, kot jo nosi v sebi. Sporočilnost obeh literarnih del je izjemno v misli, viziji in kritični treznosti. Zaključni del knjige pa ponuja Pahorjev pogovor s Kocbekom, kar zaokroži kar se da celovito spoznanje o izjemnem človeku, pisatelju, mislecu.

Zapis Borisa Pahorja in Alojza Rebule o *Edvardu Kocbeku – pričevalcu našega časa* je oddolžitev mislecu, etiku, narodnjaku in pomembnemu aktivistu v času in premenah dejavnosti in filozofije, kar je Kocbek s svojo literarno in osebno prisotnostjo uresničeval v življenju in literaturi. V tržaški Kosovelovi knjižnici izšla knjiga je dokument, ki presega časovno omejenost, je tudi pričevanje za raziskovalce nekdanjih razmer in idej. Drugače povedano: knjige ne bi mogli pogrešati, če se le hočemo približati Kocbekovemu času in vsebini njegove poglavitne dvojice v literaturi.

Igor Gedrih

France Pibernik
Moj brat Avguštin
FRANCE PIBERNIK
SVETLOBA TIMIJAN
France Pibernik
Začudene oči otroštva

PEDRO OPEKA

1851

Celjska Mohorjeva družba

Prva slovenska založba

www.mohorjeva.org